

Hāthīgumphā raidkiri: tekst ja kontekst

Martti Kalda

Hāthīgumphā raidkiri Udayagiri mäel India Orissa osariigis on üks olulisimaid mälestisi, mis pärineb Maurja (4.–2. saj e.m.a) ja Gupta (4.–6. saj) dünastia vahelisest segasest ajast, eepiliseks ajastuks nimetatud perioodist (4./3. saj e.m.a – 3./4. saj) India ajaloos. Käesolev artikkel analüüsib raidkirja teksti kui (ajaloo)allikat ning süveneb kirjutist ümbritsevasse ruumilisse (geograafilisse), ajalisse (ajaloolisse), tekstuaalsesse (kirjanduslikku) ning religioossesse (ideoloogilisse) konteksti.

Ruumiline (geograafiline) kontekst

Udayagiri ja Khaṇḍagiri liivakivist kaljud paiknevad Orissa pealinnast Bhuvaneshwarist 6–7 km läänes Khordha (Khurda) maakonnas. Khaṇḍagiri (‘Murtud mägi’) on 37,5 meetrit kõrge, Udayagiri (‘Idamägi’) veidi madalam, 33,5 meetrit.¹

Tänapäeval on Khaṇḍagiri mäel 15 koobast ja üks džainistlik tempel. Uurijate arvates on võimalik, et üksnes koopad 1, 2 ja 3 pärinevad 2. sajandist e.m.a, teised Khaṇḍagiri koopad on ilmselt keskaegsed, rajatud 10.–15. sajandil.² Seda tõestavad 10.–11. sajandisse dateeritud raidkirjad koo-

¹Debala Mitra. Udayagiri and Khandagiri. New Delhi: Archaeological Survey of India, 1992, lk 1; http://asi.nic.in/asi_monu_tktd_orissa_odayagircaves.asp (15.12.2010).

²*Ibid.*, lk 13; Shashi Kant. The Hāthīgumphā Inscription of Khāravēla and the Babru Edict of Aśoka: A Critical Study. New Delhi: D. K. Printworld Ltd., 2000, lk 7; George

baste seintel.³ R̥ṣabhanāthale pühendatud džainistlik pūhamu Khaṇḍagiri mäel on ilmselt rajatud küll varasema templi kohale, ent praegune ehitis pärineb 18. saj lõpust – 19. saj algusest.⁴

Udayagiri mäe külje sees on 18 koobast ning lamedal mäetipul iidse, apsiidiga pūhamu varemed. Enamik koobastest on rajatud 2.–1. saj e.m.a.⁵ Udayagiri koobastest uhkeim on 1. koobas (Rāṇīgumphā ehk ‘Kuninganna koobaserakla’), nelinurkse õue kolmel küljel paiknev ning kahekorruseline, rōdutaoliste eeskodadega erakukongide rida.

Enamik Udayagiri koobastest on erakukongid. Ühtegi koobaspūhamut pole leitud, v.a üks hiljem pūhamuks ümber kohandatud kong Khaṇḍagiri mäel. Ilmselt oli peamiseks pūhakojaks apsiidiga tempel mäe tipus. Mõned koobaskongid on rajatud grupina, teised on mõeldud vaid ühele-kahele vagamehele. 1., 9. ja 10. koopa esine maapind on inimkäte tasandatud, ilmselt askeetide kohtumispaikadeks või ajutiste, nüüdseks hävinud ehitiste aluspinnaks. Erinevalt India budistlikest koobastemplitest puuduvad Udayagiri ja Khaṇḍagiri mägedel kaljusse raiutud ruumid munkade kogunemiseks, n-ö kloostriruumid. Udayagiri mäe kivist pinnasesse on raiutud kaks ning Khaṇḍagiri mäe kivisse uuristatud neli vihmavee kogumiseks mõeldud tiiki, kuna ümbruskonnas ei leidu veekogusid.

Kongid on askeetlikud, enamik kaljusse raiutud ruume on nõnda madalad, et püsti seista on võimatu. Kongidesse mahub vaevu pikali heitma. Kongi tagumine osa on kõrgem kui esimene, nii et kivipinnast moodustub omalaadne tõstetud pealusega ase. Enamikul kongidel on eeskoda, sagegi sammastega. Leidub ka eeskojata konge. Kongis puudub ruum eraku isiklike asjade ja käsikirjade jaoks, “riiulid” on kaljuseina raiutud eeskojas. Ukseavad on väiksed — kongi pääsemiseks tuleb avausest kummargil sisse pugeda. Muiste olid kongidel puidust ukсед, kivist piitades on märgata puitraami ja nende kinnituste märke. Eeskodasid kaunistavad liivakivist seina uuristatud reljeefsed skulptuurid.

Kuningas Khāravala raidkiri asetseb Udayagiri 14. koopa (Baḍā Hāthīgumphā ehk ‘Suure Elevandikoopa’) kohal kaljuseinas. Elevandikoobas ise

Michell, Philip Davies. *The Penguin Guide to the Monuments of India*. Vol. I: Buddhist, Jain, Hindu. London: Penguin Books, 1990, lk 239.

³D. Mitra 1992, lk 6; Ashim Kumar Roy. *History of the Jains*. New Delhi: Gitanjali Publishing House, 1984, lk 50.

⁴D. Mitra 1992, lk 71–72.

⁵*Ibid.*, lk 5; G. Michell, P. Davies 1990, lk 239–240.

pole midagi enamat kui looduslik õõnsus liivakivist kalju seinas, mida on pisut laiendatud ja süvendatud. Tõenäoliselt ei tarvitatud seda struktuuri askeetide elupaigana nagu teisi koopaaid, vaid pigem kogunemiskohana, sest koopa kohal eenduv kaljusein pakkus varju nii vihmasaju kui ereda ja lõõskava päikese eest.⁶ Kui Hāthīgumphā koobas ise on arhitektuuriliselt mittemidagiütlev, siis seda kõnekam on koopa kohal eendil paiknev tekst. Seitsmeteistkümnerealine Khāravela raidkiri on mahutatud 4,6 x 1,7 meetri⁷ suurusele ebahütlasele kaljuseinale. 2200 aasta vältel on raidkiri tublisti kahjustada saanud. Lisaks ajale on kaljuseina rikkunud needsamad raidkirjaski viidatud tormituuled (rida 3), mis olid võimelised purustama ka linnamüüre. Teksti dešifreerimist ja tõlgendamist on raskendanud nii kiviraidurite ekslikult tehtud täkked kui ka mesilaste ja herilaste tegevus.⁸ 1902. aastal rajati raidkirja kaitseks õõnsuse ette ja kohale müüritis.⁹

Hāthīgumphā raidkirja ruumilise konteksti puhul on aga olulisim küsimus, miks raiuti kuninga tellimusel loodud tekst mäeküljele just koopaerakute kloostri kogunemispaiga kohale. Üks võimalus on põhjendada koha valikut ajaloolise eeskujuga, sest lasi ju juba Maurja dünastia munkkeiser Ašoka (võimul aastail 274/268–236/232 e.m.a)¹⁰ mõned oma budistlikku maailmarahu jutlustavad sõnumid raiuda eraklate lähedusse. Mainitagu siinkohal kas või kolme Barābari koopakirja *ājīvika* askeetidele (257–250 e.m.a) ning budistlikule kogukonnale suunatud raidkirju Bhābrās (250. a e.m.a), Sāñcīs ja Sārnāthis (235.–230. a e.m.a).¹¹ Sellisel kombel mõjutati avalikkust teatud piirkonnas autoriteetsele usukogukonnale mulje avaldamise kaudu ning ideoloogiat levitati sealsamas, kus jutlustati usuasjust. Sarnaselt Ašokaga on ka Khāravela põiminud oma kirjutisse religioosse maailmavaate, esinedes usu kaitsjana ja toetajana. See kajastub nii mõlema valitseja raidkirjade tekstis kui ka neid ümbritsevas ideoloogilises kontekstis.

Teise ja samas ideoloogiliselt toimiva võimalusena tuleks näha ajaloolis-igavikulist põhjendust. *Exegi monumentum*, kirjutas Rooma poeet Quintus

⁶D. Mitra 1992, lk 46.

⁷S. Kant 2000, lk 7.

⁸*Ibid.*, lk 7–8.

⁹D. Mitra 1992, lk 46.

¹⁰Vidya Dhar Mahajan. *Ancient India*. New Delhi: S. Chand and Co., 1997, lk 295; Kallidaikurichi Aiyah Nilakanta Sastri. *Age of the Nandas and Mauryas*. Delhi: Motilal Banarsidass 1996, lk 206–207.

¹¹*Ibid.*, lk 204–205.

Horatius Flaccus (65–8 e.m.a), pidades silmas oma luulet. Kahtlemata mõtles ka Kalinga kuningas Khāravela sadakond aastat varem, kuidas säilitada infot iseendast ja oma sõnumit tulevaste inimpõlvete jaoks. Hoolimata sellest et Indias rajati juba enne Kristust uhkeid kindlusi ja kuningakodasid, pole neist praeguseks peaaegu mitte midagi alles. Kliima ja keskkond hävitavad rajatu kiiresti ning sellest oli teadlik ka Khāravela. Ainsana pidasid ajahambale vastu needsamad Ašoka raidkirjad kivisammastel ja kaljuseintes. Ainsad rajatised, mille loomisel Indias 2. sajandil e.m.a mõeldi nende igavikulisele kestmisele, olid koobastemplid. Selle tõdemuse tõepärasusele viitab seegi, et esimesed meie ajani säilinud India arhitektuurimälestised peale koobaspühamute pärinevad alles 5.–7. sajandist. Nõnda oligi Khāravelast üksnes loogiline valida oma sõnumi levitamiseks paik, mis tema arvates pidi püsima igavesti nii füüsiliselt kui vaimselt.

Kolmandaks polnud ilmselt sugugi vähetähtis Śīsupālagarhi linna lähedus, sest ka Ašoka ediktid nii Kalingas (Jaugada ja Dhauli) kui ka mujal paiknesid kaubateede ääres või asulate lähistel, kus raidkirjal oli võimalikult palju lugejaid. Tänapäeval paiknevad Khaṇḍagiri ja Udayagiri sisuliselt Bhubaneswari eeslinnas, lennujaamast vasakul, Chandaka suunas viiva tee ääres, üks kalju ühel ja teine teisel pool teed, ning on seetõttu kõigile Orissa pealinna külastajaile hõlpsasti kättesaadavad. Ilmselt arvestati juba 2. saj e.m.a Udayagiri ja Khaṇḍagiri kaljudesse koopaid rajades Kalinga muistse pealinna Śīsupālagarhi lähedusega. Śīsupālagarhi linna iidset kindlusemüürid (1200 x 1160 m), mille keskel kõrguvad muistse kuningakoja (30 x 30 m) 16 lateriidist sammast,¹² paiknevad Khaṇḍagiri-Udayagirist 9 km kagus, Bhubaneswari linnast 5 km lõunas. Uurijate arvates oli Śīsupālagarh linnana kasutusel aastatel 300–350 e.m.a.¹³

Ajaline (ajalooline) kontekst

Hāthīgumphā raidkirja mõttest arusaamiseks ajalises (ajaloolises) plaanis on vaja mõista nii Khāravela valitsusajale eelnenud ajaloolist situatsiooni

¹²D. Mitra 1992, lk 2; S. Kant 2000, lk 59; http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/savifadok/volltexte/2008/146/pdf/illegal_bldg.pdf (15.12.2010); Deeti Ranjita Ray. Sisupalgarh: Fortified Urban Center of Early Historic India; <http://www.sdstate.edu/projectsouthasia/Resources/loader.cfm?csModule=security/getfile&pageid=896177> (15.12.2010); G. Michell, P. Davies 1990, lk 257.

¹³S. Kant 2000, lk 60; G. Michell, P. Davies 1990, lk 257.

Indias 4.–3. sajandil e.m.a kui ka ajaloolisi protsesse 2. sajandil e.m.a. Et Hāthīgumphā raidkiri on ka ise ajalooallikas, siis eristagem siinkohal välimist ajalugu (ajaloolist konteksti) sisemisest (raidkirja info ajaloost).

Veedadejärgsel perioodil enne Gupta dünastia (4.–6. saj) võimuletulekut oli Indias ajastut defineeriv riik Maurja dünastia impeerium (4.–2. saj e.m.a). Pole ühtegi ajalooallikat ega tõendit, mille kohaselt kahe esimese Maurja dünastia monarhi, Chandragupta (võimul aastail 325/320–299/293 e.m.a) ja Bindusāra (võimul aastail 299/293–274/268 e.m.a)¹⁴ ajal oleks Kalinga kuulunud Maurja suurriigi koosseisu.¹⁵

Kesk-India idarannikul asuva Kalinga (praegu Orissa osariik) liitis impeeriumiga 261./260. a e.m.a¹⁶ toimunud vallutussõja käigus alles Maurja dünastia kolmas kuningas Ašoka (võimul aastail 274/268–236/232 e.m.a). Uurijad on seisukohal, et tõenäoliselt oli sõja põhjuseks Kalinga laialdased merekaubanduslikud suhted Kagu-Aasiaga ning sellest tulenev rikkus.¹⁷ Kohalik folkloor viitab, et Kalinga sõja põhjustas Ašoka armumine kohalikku kalurineiusse, kelle kättesaamiseks sõda alustatigi.¹⁸

Peaaegu ainsaks vahetuks allikaks Kalinga sõja kohta on Ašoka XIII kaljuedikt. Ašoka poolt aastail 256–255 e.m.a¹⁹ või 252–250 e.m.a²⁰ erinevates paikades üle tollase India kaljudele raiutud suurtest ediktidest (I–XIV) on säilinud seitse versiooni, igäüks ise kohas: Girnāris (Junāgadhi maakond Gujarati osariigis, Ahmedabadist 327 km edelas), Kālsī’s (Dehra Dūni

¹⁴Hermann Kulke, Dietmar Rothermund. *A History of India*. London: Routledge, 1990, lk 61, 64; V. D. Mahajan 1997, lk 290; K. A. N. Sastri 1996, lk 137–138, 165–166.

¹⁵Purna Candra Das. *History of Orissa (Since Kalinga War)*. New Delhi: Kalyani Publishers, 2008, lk 1; K. A. N. Sastri 1996, lk 168.

¹⁶P. C. Das 2008, lk 2; H. Kulke, D. Rothermund 1990, lk 65; Romila Thapar. *Aśoka and the Decline of the Mauryas*. New Delhi: Oxford University Press, 2002, lk 35.

¹⁷Vt Balaram Tripathy. *Maritime Heritage of Orissa*. — *Orissa Review*. November 2007, lk 27–41; <http://www.orissa.gov.in/e-magazine/Orissareview/nov-2007/engpdf/Pages27-41.pdf> (31.12.2010); Balabhadra Ghadai. *Maritime Heritage of Orissa*. — *Orissa Review*. July 2009, lk 62–64; <http://www.orissa.gov.in/e-magazine/Orissareview/2009/July/engpdf/62-64.pdf> (30.12.2010); Sila Tripathi. *Early Maritime Activities of Orissa on the East Coast of India: Linkages in Trade and Cultural Developments* — http://drs.nio.org/drs/bitstream/2264/127/3/Man_Environ_27_117.pdf (31.12.2010); Sushanta K. Patra, Benudhar Patra. *Archaeology and the Maritime History of Ancient Orissa*. *Orissa Historical Research Journal*, nr 2, vol. XLVII, lk 107–118; <http://orissa.gov.in/e-magazine/Journal/Journal2/pdf/ohrj-014.pdf> (17.12.2010).

¹⁸P. C. Das 2008, lk 2.

¹⁹R. Thapar 2002, lk 41.

²⁰K. A. N. Sastri 1996, lk 207.

maakond Uttaranchali osariigis, Dehra Dūnist 40 km loodes), Mānsehrās (Loodepiiriala, Pakistan; Abbottabadi linna külje all), Shāhbāzgarhī's (Loodepiiriala, Pakistan; Mardani linnast 12 km loodes), Yerraguḍis (Kur-nooli ja Anantpuri maakonna piiril, Andhra Pradeshi osariigis, Gooty linnast 13 km põhjas), Dhaulis (Khorda maakond Orissa osariigis, Bhubaneswarist 7–8 km lõunas) ja Jaugaḍas (Ganjāmi maakond, Orissa osariigis, Purushottampurist 5 km eemal).²¹ Mānsehrā ja Shāhbāzgarhī kaljuediktide kirjapanekuks on kasutatud kharoṣṭhi kirja, teiste raidkirjade puhul brahmi tähestikku.²² Aṣoka kaljuediktidel oli selgelt propagandistlik eesmärk, sest kõik raidkirjad olid paigutatud suurte linnade, pühapaikade, kaubateede või kaevanduste lähedusse.²³

XIII edikt, mis kirjeldab Kalinga sõja sündmusi ning sellest tulenevat Aṣoka meelemuutust, on Kalingas (Dhauris ja Jaugaḍas) kaljusse raiutud ediktide hulgast teadlikult välja jäetud. Samuti puuduvad Dhauri ja Jaugaḍa tekstide valikust XI ja XII edikt.²⁴ Tõenäoliselt taipas Aṣoka, et sõja meenutamine Kalinga elanikele oleks olnud soola raputamise nende haavadele.

Aṣoka XIII kaljuedikt (Shāhbāzgarhī versioon)²⁵

1. Jumalate poolt armastatud kuningas Priyadarśi vallutas kaheksa aastat pärast [valitsejaks] pühitsemist Kalinga.

Sada tuhat [ja sellest] veel pool elushinge veeti seetõttu [orjusse], sada tuhat löödi sealsamas maha ning palju enam suri.

2. Nüüd, pärast seda kui Kalinga oli alistatud, [asus] jumalate poolt armastatud [kuningas] rangelt seadmust järgima, seadmust armastama ja seadmust kuulutama.

Olles Kalinga vallutanud, tundis jumalate poolt armastatud [kuningas] kahetsust.

²¹R. Thapar 2002, lk 230–233, 236, 238.

²²*Ibid.*, lk 233, 236.

²³*Ibid.*, lk 228.

²⁴Radhakumud Mookerji. Aṣoka. New Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 2007, lk 120, 126, 162.

²⁵Originaalid: R. Mookerji 2007, lk 233–235; A. D. Dines Chandra Sircar (toim.). Select Inscriptions Bearing on Indian History and Civilization. Vol. I: From Sixth Century B.C. to the Sixth Century. Calcutta: University of Calcutta, 1965, lk 34–38. Tõlked: R. Mookerji 2007, lk 162–170; R. Thapar 2002, lk 255–257. Samuti soovitan tutvuda Shravasti Dhammika 1993. aastal avaldatud tõlgetega: <http://www.cs.colostate.edu/~malaiya/ashoka.html> (26.06.2004).

3. Tõepoolest, jumalate poolt armastatud [kuningas] [peab] ülimalt kahetsusväärseks ja kurvaks, kui vallutamata [maa] vallutatakse nõnda, et seal [toimub] tapmine, suremine ja rahva [orjusse] vedamine.

Ent jumalate poolt armastatud [kuningas] [peab] veelgi kurvemaks seda, kui seal

4. elavad preestrid, rändmungad, teiste ususektide liikmed või majapere-mehed, kes austavad vankumatult ülemaid, ema-isa [ja] õpetajaid [ning] käituvad õiglaselt [ja] ustavalt sõprade, toetajate, kaaslaste,

5. sugulaste, orjade [ja] teenritega, saavad seal viga või tapetakse või lahutatakse armsamatest.

Isegi neil, kellel pole midagi viga, ei lähe hästi, sest nende sõbrad, toetajad, kaaslased [ja] sugulased kannatavad ebaõnne,

6. nõnda, et ka nemad saavad seal viga.

[Ebaõnnest] saavad osa kõik inimesed, ent [eriti] kurvastab see jumalate poolt armastatud [kuningat].

Ning pole [maad], kus [rahvas] ei oleks ühe või teise ususekti liige.

Seepärast teeb ka osake sellest rahvahulgast, kes Kalingas maha löödi ja surma sai ja [orjusse] veeti,

7. olgu [kannatanuid] või sajandik või tuhandik osa [rahvast], täna jumalate poolt armastatud [kuninga] kurvaks.

Ning jumalate poolt armastatud [kuningas] [arvab], et isegi see, kes teeb kurja, on võimaluse korral andeksandi väärt.

Ning isegi jumalate poolt armastatud [kuninga] vallutatud [aladel] elavaid metslasi üritab ta lähendada [ja] enda poole võita.

Ning neile on öeldud, et [hoolimata] nukrusest on

8. jumalate poolt armastatud [kuningal] võimutäius, et nad kahetseksid ega saaks maha löödud.

Tõepoolest, jumalate poolt armastatud [kuningas] ihkab, et kõik olendid oleksid terved, vaoshoidud [ja] rõõmsad.

Ning seadmuse võit on jumalate poolt armastatud [kuninga] jaoks see peamine võit. ...²⁶

11. ... Seesinane raidkiri seadmusest on lastud teha selleks, et minu pojad [ja] pojapojad ei arvaks, et on vaja teha uusi vallutusi.

²⁶Read 9–10, mis loetlevad rahvaid ja valitsejaid, kelle juurde budistlikud misjonärid läkitati, on käesolevast tõlkest teadlikult välja jäetud, selle temaatika kohta vt R. Mookerji 2007, lk 166; K. A. N. Sastri 1996, lk 207; R. Thapar 2002, lk 40–42.

Ent kui neil on vallutusi, siis tuntu [neid] kannatlikkuse ja kerge ikke poolest.

Ning nad pidagu võiduks

12. seadmuse võitu.

Nii siin- kui sealilmas.

Ning olgu rõõm seadmusest [nende] kõige suurem rõõm.

Nii siin- kui sealilmas.

Tõlgitud XIII kaljuedikti tekst on üheskoos teiste omasugustega raiutud Peshawari orus asuvas Shāhbāzgarhīs hiiglaslikele kaljukamakatele. 2004. aastal UNESCO maailmapärandi ootenimekirja²⁷ kantud muistised trotsivad aega ja loodust tänapäeva Pakistanis, Mardani linnast 12 km kirdes. Läbi Shāhbāzgarhī kulgesid kaubateed Swati, Diri, Chitrāli orgudesse põhjas ning siit sai kuulsa Takṣaśilā (praegu Taxila Pakistanis) linna kagus ja veelgi kuulsamasse Bactra linna (praegune Balkh Afganistanis) läänes.²⁸

Kui XIII kaljuedikt välja arvata, siis on Ašoka raidkirjad väheinformatiivsed. Kalinga sõda oli valitseja ja Maurja suurriigi jaoks ilmselt nõnda tähtis sündmus, et väär nimetamist. Selle aja kohta (3. saj e.m.a) hukkus ja sai kannatada tohtu hulk inimesi: 150 000 veeti orjusse, 100 000 hukkus otsese lahingutegevuse tagajärjel ning palju enam (200 000–400 000?) sai surma sõjakäigu tõttu (rida 1). Ilmselt on väär oletada, et kõik hukkunud olid sõjaväelased, nagu mõned uurijad²⁹ on üritanud väita.

Loomulikult kirjeldatakse Kalinga sõda propagandistlikul eesmärgil. See on patsifismi ülistus ning Ašoka patukahetsus, sest kahetsusele on pühendatud kõige pikem osa tekstist (read 2–7). Budismi õpetusele omasel kombel viidatakse ka kaudsetele kannatustele (rida 5 ja 6). Raidkiri teavitab (rida 9 ja 10) meid sellestki, kuhu läkitati budistlikud misjonärid, hõlmates sel kombel suuremat geograafilist piirkonda, kui ükski India valitseja eales oma vallutustega suutis allutada.

Siinkohal on kõige kõnekam see, millest ei kõnelda. Ašoka on Kalingas kaljudele raiutud ediktide seast välja jätnud just selle (XIII kaljuedikt),

²⁷<http://whc.unesco.org/en/tentativelists/1880/> (04.12.2010).

²⁸<http://www.livius.org/sh-si/shahbazgarhi/shahbazgarhi.html> (05.12.2010).

²⁹R. Mookerji 2007, lk 162.

milles räägitakse Kalinga sõjast ning sellega seotud Maurja dünastia kuninga kahetsusest. Asemele pakutakse leebet kohtlemist (Jaugada ja Dhauli ediktid), ent Maurja ülemvõim Kalingas jääb püsima. Etteruttavalt olgu öeldud, et ka Hāthīgumphā raidkiri umbes sada aastat hilisemast ajast ei maini Kalinga sõda, kuigi mälestus niivõrd suurest konfliktist oli endiselt värske. Muus osas informatiivne Khāravela raidkiri vaikib Kalinga sõjast, Ašokast ja Maurja dünastiast, justkui poleks neid olnudki.

Pärast Kalinga sõda sai Ida-India rannikul asuv piirkond Ašoka suurriigi osaks. Näib, et pärast Kalinga sõda lõppesid ka Ašoka vallutused ning seda nii seetõttu, et peaaegu kogu aarjalastele tuttav maailm oli ühendatud, kui ka seepärast, et Ašokast sai veendunud budist, kes eelistas “hõivata” maailma pigem humanistliku ideoloogia kui vägivaldsete vallutuste abil.

Kalinga kui Ašoka “pöördepunkt” sai tema erilise kohtlemise osaliseks. Kalinga sõjahaavad vajasis ravimist. Dhauli ja Jaugada kaljudele raiuti ediktid, ning kuigi XI, XII ja XIII jäeti valikust välja, asendati need spetsiaalsete Kalinga kaljuediktidega. Erikohtlemise olemusest annavad parima sissevaate just kaljuediktid I ja II.

Jaugada asub tänapäeval Orissa osariigis Ganjāmi maakonnas Pandya küla lähedal Rushikulya jõe põhjakaldal Purushottampurist 5 km ja Berhampurist (Baharampur) 30 km kaugusel.³⁰ Orissa pealinn Bhubaneswar paikneb Jaugadast 160 km kirdes. Ašoka ediktid (v.a XI, XII ja XII) on Jaugadas raiutud Khapingala graniitkaljusse. Tekstid on paigutatud kolme gruppi, esimeses I–VI, teises VII–X ja XIV ning kolmandas Kalinga kaljuediktid II ja I.³¹

Jaugada graniitkaljud pole valitud ediktide jaoks juhuslikult. Ilmseks põhjuseks on kaljude paiknemine Jaugada kindluse varemetes. Linn oli olemas vähemalt 3. sajandist e.m.a kuni 4. sajandini m.a.j. Nüüdki muistset asulakohta ümbritsev muldvall kaitses omal ajal umbkaudu 800 x 800 meetri suurust linna. Vall on keskmiselt 7,6 meetrit kõrge ja 21,3 meetrit lai. Nelinurkse muldvalli igas küljes on kaks väravaavaust. Muistse asula pindala oli u 64–65 hektarit. Väljaspool müüri paiknesid kaks veehoidlat, ühe keskel oli templiga saar. Aastatel 1956–1957 Debala Mitra juhtimisel teos-

³⁰Benudhar Patra. Jaugada: An Early Historical Fort Town of Orissa. — Orissa Review. January 2007, lk 44; <http://www.orissa.gov.in/e-magazine/Orissareview/jan-2007/engpdf/44-47.pdf> (17.12.2010).

³¹*Ibid.*, lk 44–45; R. Mookerji 2007, lk 126.

tatud arheoloogilistel kaevamistel leiti esemeid nii nooremast kiviajast kui ka 6.–8. sajandist.³²

Jaugaḍas raiutud Kalinga I ja II edikti pealdises on pöördutud Samāpā linna kõrgametnike (*mahāmāta/mahāmātra*) poole, sama põhitekstiga raidkirjas Dhaulis aga Tosalī ametnike ja kuningapoja (*kumāla/kumāra*) poole.³³ Purna Candra Das³⁴ järeldab seetõttu, et Kalinga asevalitseja (Maurja dünastia printsi) residents asus Tosalī’s (Dhauri) ning Samāpā (Jaugaḍa) oli administratiivkeskuseks Kalinga lõunapoolsetel aladel. Seega võime oletada, et Samāpā oli kas Jaugaḍa linna muistne nimi või asus Jaugaḍas kindlus ning lähistel Samāpā linn (näiteks lähedal asuva Samma küla kohal), mida linnus kaitses.³⁵

Kalinga kaljuedikt II (Jaugaḍa versioon)³⁶

1. Jumalate poolt armastatud [kuningas] lausus nõnda:

“Kõrgametnikud Samāpā [linnas] kuulaku kuninga käsku!

Kui ma miskit õigeks pean, siis tahan ma, et see saavutataks

2. tegutsedes või tõhusal kombel.

Ning säärane on minu [arvates] peamine viis eesmärgi [saavutamiseks] [ja] säärane on [minu] käsk teile:

“Kõik inimesed

3. on minu lapsed.

Nõnda nagu ma tahan, et [minu] lapsed oleksid igati rahul [ja] õnnelikud

4. nii siin- kui sealilmas, sedasama soovin ma kõigile inimestele.

Kui alistamata piirialade elanikel peaks tekkima soov teada saada,

5. mida kuningas meilt soovib,

siis tahan ma, et piirialade elanikud mõistaksid:

Kuningas tahab, et neil oleks rahulik meel,

6. ning et nad hingaksid kergendatult,

³²*Ibid.*, lk 45–46.

³³Vt R. Mookerji 2007, lk 120, 126, 218, 220.

³⁴P. C. Das 2008, lk 3.

³⁵B. Patra 2007, lk 45.

³⁶Originaalid: D. C. Sircar 1965, lk 44–46; R. Mookerji 2007, lk 220–222. Tõlked: R. Mookerji 2007, lk 126–128; R. Thapar 2002, lk 258–259.

ja et nad ootaksid minult üksnes õnne, mitte häda,
ning et nad mõistaksid, et kuningas andestab neile,

7. kui andestamine võimalik on,
ning et nad järgiksid seadmust minu pärast [ning],
et nad saaksid olla rahul nii siin- kui sealilmas.”

8. Ning ma käsutan teid sel eesmärgil, et mina saaksin seeläbi võlast vabaks, olles teid käskinud ja oma soovid teatavaks teinud

9. — säärane on minu veendumus ja kaljukindel lubadus.

Olles nõnda toiminud, jääb tehtu kestma, ja nemad võivad kergendatult hingata.

Seeläbi mõistavad nad, et

10. “Kuningas on meile nagu isa.

Ta tunneb meile kaasa just nagu iseendale, just nagu oma lastele.”

11. Mina olen teid käskinud ja oma soovid teatavaks teinud

— säärane on minu veendumus ja kaljukindel lubadus.

12. Selle eesmärgi saavutamiseks on mul igas maanurgas ametimees.

Tõesti, teie suudate pakkuda neile kergemat hingamist ja õnne

13. nii siin- kui sealilmas.

Ning nõnda toimides saavutate rahu taevas ja aitate tasuda minu võlga.

14. Just sel eesmärgil on see raidkiri siia raiutud, et kõrgametnikud rakensid alati [seda] reeglit ning pakuksid piirialade elanikele

15. kergemat hingamist ja seadmuse järgimist.

Ning seda raidkirja kuulutatagu iga nelja kuu tagant Tiṣya [päeval]³⁷, ning [seda raidkirja] kuulutatagu ka vahepeal,

16. [ning seda raidkirja] kuulutatagu võimaluse avanedes kasvõi ühele [inimesele] ning nõnda toimides jõutaksegi täieliku käsutäitmiseni.”

Propagandistlikus mõttes on Kalinga kaljuedikt II (ehk Jaugaḍa edikt) võimas, olles mõeldud piirialade (sh eelkõige Kalinga) elanike lepitamiseks. Raidkirja tekstist ilmneb selgelt Ašoka pingutus, katse alistatud Kalinga elanikke enda poole võita. Valitseja on ülimalt isiklik, pöördudes adressaa-

³⁷Taevase vibumehe nime kandva tähtkuju järgi nime saanud Tiṣya ehk Puṣya päev on Taiṣa ehk Pauṣa kuu (detsember-jaanuar) täiskuupäev.

tide poole korduvalt minavormis. Samuti viitab Ašoka (rida 8 ja 13) oma “võlale” (*ṛṇa*) (s.t süümepiinadele), millest vabanemist ta ihkab saavutada.

Dhauri (Tosalī?) paikneb Bhubaneswari keskusest 7–8 km lõuna pool, Daya jõe lõunakaldal. Oletuslikult on tegu Ašoka jaoks Kalinga sõja otustava lahingu paigaga.³⁸ Tõenäoliselt asus Dhauris muiste Tosalī linn, Maurja dünastia okupatsioonivõimu keskus, kuigi mõned uurijad³⁹ on arvamusel, et Tosalī tuleks samastada Śiśupālagarhiga.

Raidkirjad on 4,6 x 3 meetri suurusele Surabha mäe kaljusele küljele raiutud kolmes tulbas, parempoolses VII–X ja XIV, keskel I–VI ning vasakul Kalinga kaljuedikt I ja II.⁴⁰ Raidkirjade kohal on kaljust välja raiutud 1,2 meetri kõrgune elevandikuju, Orissa varaseim säilinud skulptuur.⁴¹

Kalinga kaljuedikt I (Dhauri versioon)⁴²

6. “... ent [te] ei mõista, kui kaugele

7. see siht viib.

Mõni mees [teie seast] ehk mõistab seda, ent isegi tema osaliselt, mitte täielikult.

Tõesti, te kaaluge seda hoolega —

8. need, kes te olete headel kohtadel!

Sageli on nõnda, et [mõni] mees on vangis või teda piinatakse,

9. ent saab siis ootamatult vangist vabaks, kuigi paljud teised [vangistatud] inimesed piinlevad väga kaua edasi.

Seepärast peaksite te soovima

10. tegutseda erapooletult.

Ent [erapooletult] ei suuda tegutseda need, kes teevad vigu: on kadedad, ärrituvad kergesti,

³⁸G. Michell, P. Davies 1990, lk 234.

³⁹Vt Benudhar Patra. Dhauri: An Early Historic Urban Centre of Orissa. — Orissa Review, July 2006, lk 49–50; <http://www.orissa.gov.in/e-magazine/Orissareview/july2006/engpdf/49-53.pdf> (17.12.2010).

⁴⁰R. Mookerji 2007, lk 120; B. Patra 2006, lk 50–52.

⁴¹B. Patra 2006, lk 50.

⁴²Originaalid: D. C. Sircar 1965, lk 40–44; R. Mookerji 2007, lk 218–220. Tõlked: R. Mookerji 2007, lk 120–126; R. Thapar 2002, lk 257–258. Siinkohal on tõlkes ära toodud üksnes see osa raidkirjast (fragment), mis Jaugada tekstist erineb.

11. on karmid, kiirustavad, on tõrksad, laisad [ja] tüdinud.
Seepärast [peaksite te] soovima,
12. et teie ei teeks neid vigu.
Sest kogu [erapooletu tegutsemise] juureks on kannatlikkus [ja] põhjalik-
kus.
- Sageli on nõnda, et see kes on tüdinud,
13. sel pole edu, ent [teie peaksite] liikuma, toimima [ja] tegutsema ...”

236/232 e.m.a⁴³ Ašoka suri ning impeerium jagati Ašoka poegade ja poja-
poegade vahel. 187/185 e.m.a⁴⁴ tappis kindral Puṣyamitra Śuṅga viimase
Maurja kuninga Magadha riigi troonil. Vahepealsel ajal saavutasid paljud
suurriigi piirkonnad autonoomia ning India eri paigus tekkisid iseseisvad
riigid ja dünastiad: Sātavāhana dünastia Kesk-India lääneosades, Śuṅga dü-
nastia Magadhas ja Avantīs, Cedi dünastia Kalingas. Shashi Kanti arvates⁴⁵
on võimalik, et Kalingas kasvas iseseisev Cedi dünastia välja Tosalī kõrg-
ametnikest (*mahāmātra*).

Hāthīgumphā raidkiri: tekst

Lääne uurijatest märkas Hāthīgumphā raidkirja esimesena Andrew Stirling
ja kirjeldas seda 1825. a teoses *Asiatic Researches or, Transactions of the
Society, Instituted in Bengal, for Enquiring into the History and Antiquities,
the Arts, and Sciences, and Literature of Asia XV* köites ilmunud artiklis
*An Account, Geographical, Statistical and Historical of Orissa Proper, or
Cuttack*.⁴⁶

Hāthīgumphā raidkirja teksti publitseeris esimesena James Prinsep (*Jour-
nal of the Asiatic Society of Bengal*, Vol. VI, 1837), seejärel Alexander Cun-
ningham (*Corpus Inscriptionum Indicarum*, Vol. I, 1877) ja Raja Rajendra
Lala Mitra (*Antiquities of Orissa*, Vol. II, 1880). Esimesena tõlgendas ja tõl-
kis teksti Bhagwan Lal Indraji (*Actes du Sixième Congrès International des
Orientalistes* ettekandes 1885). Talle järgnesid Georg Bühler (1895–1898),

⁴³V. D. Mahajan 1997, lk 308; K. A. N. Sastri 1996, lk 243–246; S. Kant 2000, lk 40.

⁴⁴V. D. Mahajan 1997, lk 309; K. A. N. Sastri 1996, lk 246–247; S. Kant 2000, lk 44.

⁴⁵S. Kant 2000, lk 59.

⁴⁶Serampore: Asiatic [sic!] Society 1825, lk 163–338.

Kashi Prasad Jayaswal ja Rakhhal Das Banerji (1927–1930) ning Beni Madhab Barua (1929 ja 1938).⁴⁷

Ajastut, mil Ašoka ja Khāravela tegutsesid, nimetatakse eepiliseks ajastuks (4./3. saj e.m.a – 3./4. saj). Sellele eelnenud veedade ajastul (16./13. – 7./6. saj e.m.a) loodi sanskriti keeles suur hulk Vana-India pühatekstidest, mida säilitati ainult suuliselt.

Kirjakunst jõudis Indiasse alles eepilisel ajastul. Esimesed tõelised Indias kirja pandud tekstid on needsamad Ašoka raidkirjad 3. sajandist e.m.a, milles kasutatakse kharoṣṭhi ja brahmi kirja. Kharoṣṭhi kiri loodi aramea kirja eeskujul. Seda kirjutatakse paremalt vasakule ning oli kasutusel valdavalt Loode-Indias ja Afganistani aladel 3. sajandist e.m.a – 4./5. sajandini. Brahmi kiri, mida kirjutati vasakult paremale, on kõigi teiste India (ja Lõuna-Aasia) kirjade esiisa. Oletuste kohaselt loodi ka brahmi kiri semiidi tähestike baasil, võeti Indias laialdaselt kasutusele 2.–1. sajandil e.m.a ning tarvitati kuni gupta kirja kasutuselevõtuni Gupta dünastia (4.–6. saj) ajal ja devanaagari tähestiku laialdasema levikuni 7.–8. sajandil.⁴⁸

Nabin Kumar Sahu⁴⁹ ja Vidya Dhar Mahajan⁵⁰ osutavad Hāthīgumphā raidkirja brahmi silptähestiku tähtede sarnasusele Sātavāhana dünastia valitseja Kriṣṇa raidkirjaga Nāsiku koobastes ning Nānāghāti koobastest leitud sama kuningasuguvõsa kuningas Śātakarṇi I kuninganna Nāgaṇikā raidkirjaga. Dines Chandra Sircar⁵¹ ja Nabin Kumar Sahu⁵² arvates tuleb nii Khāravela raidkiri kui Nānāghāti koopakirjad ja kuningas Kriṣṇa Nāsiku koopakiri tähtede raiumise viisi järgi otsustades dateerida 1. sajandisse e.m.a.⁵³

⁴⁷S. Kant 2000, lk 4–6. Täpsemalt vaata uurimisajaloo kohta Kashi Prasad Jayaswal, Rakhhal Das Banerji. *The Hathigumpha Inscription of Kharavela*. (Epigraphia Indica, Vol. XX 1929–1930.) Delhi: Director General Archaeological Survey of India, 1983, lk 71–72.

⁴⁸Thomas Burrow. *The Sanskrit Language*. London: Faber and Faber 1955, lk 64–65.

⁴⁹Nabin Kumar Sahu. *Paleography, Language and Art of Hathigumpha Inscription*. — *Orissa Historical Research Journal*, 2004, nr 3, vol. XLVII, lk 9; <http://orissa.gov.in/e-magazine/Journal/journalvol3/pdf/9–10.pdf> (31.12.2010).

⁵⁰V. D. Mahajan 1997, lk 369–370.

⁵¹D. C. Sircar 1965, lk 189, 190, 192, 213.

⁵²N. K. Sahu 2004, lk 9.

⁵³Raidkirja paleograafia kohta vt täpsemalt Rakhhal Das Banerji. *The Palaeography of the Hathigumpha and the Nanaghat Inscriptions*. (Memoirs of the Asiatic Society of Bengal. Vol. XI, nr 3.) Calcutta: Asiatic Society of Bengal, 1930, lk 131–146; K. P. Jayaswal, R. D. Banerji 1983, lk 72–74.

MARTTI KALDA

59

Hāthīgumphā raidkiri⁵⁴

1. Austus väärikaile! Austus kõigile täiuslikele! Õilis suurkuningas, Mahā-meghavāhana järglane, Ceti kuningliku perekonna [vägevuse] kasvataja, kiidetud heaendeliste tunnusmärkide kandja, nelja maanurgani ulatuvate vooruste omanik, hiilgava tõmmu ihuga Kalinga ülemvalitseja, hiilgav Khāravela

2. mängis viisteist aastat lapsemänge.

Olles kirjutamise, rahanduse, arvutamise, seadusandluse [ja] riituste läbi viimise kord selgeks saanud, vallates kõiki teadmisi, valitses ta üheksa aastat troonipärijana.

Kahekümne nelja aastasena, mil poisist oli võrsunud täiskasvanud, Vena kombel võidukas mees,

3. pühitseti ta Kalinga kuningliku perekonna kolmanda inimpõlve suurkuningaks.

Ning esimesel [valitsus]aastal lasi [kuningaks] pühitsetu parandada tormituultest lõhutud Kalinganagarī [linna] väravaid, müüre [ja] maju ning kindlustada Khibīra jaheda[veelise] veehoidla kaldaid ning rajada

4. kolmkümmend viis [korda] saja tuhande [mündi] eest kõikjale aedu, et alamaid rõõmustada.

Ning teisel [valitsus]aastal läkitas ta Sātakamnist hoolimata läänekaarde arvukate hobuste, elevantide, meeste [ja] vankritega maleva ning hirmutas Kanhabeṇnā [jõeni] jõudnud sõjaväega Asikanagara [linna].

Kolmandal [valitsus]aastal jällegi

5. lõbustas gaṃdhava-teaduses vilunud [Khāravela] [Kalinga]nagarī [linna] mängu-, tantsu-, laulu- [ja] pillimänguetenduste ning pidustuste [ja] rahvakogunemistega.

Neljandal [valitsus]aastal [...] [lasi ta] varasemate Kalinga kuningate poolt rajatud varem lõhkumata Vijādhara koja [...] [kuninga]kroonid kasutuks [...] ning [...] päevavarjud [ja]

6. [kuldsed] pühitsusvaasid maha visata, kalliskivid [ja] varanduse ära võtta [ning] sundis kõik *raṭhika*'d [ja] *bhojaka*'d maani kummardama.

⁵⁴Originaalid: D. C. Sircar 1965, lk 213–221; S. Kant 2000, lk 8–22; http://www.jatland.com/home/Hathigumpha_inscription (11.01.2010). Tõlked: S. Kant 2000, lk 23–33; K. P. Jayaswal, R. D. Banerji 1983, lk 79–80; <http://www.sdstate.edu/projectsouthasia/loader.cfm?csModule=security/getfile&PageID=853749> (20.09.2010); http://www.jatland.com/home/Hathigumpha_inscription (11.01.2010).

Ja nüüd, viiendal [valitsus]aastal lasi ta Tanasuliya teega rööpselt linna vedada Nanda kuninga poolt kolmsada aastat tagasi alustatud kanali [...]

Ning kuuendal [valitsus]aastal andis [kuningaks] pühitsetu linna- [ja] maa- rahvale kuningliku võimu ülesnäitamiseks andeks

7. paljud erinevad maksud [ja] andamid sadade tuhandete [müntide] väärtuses.

Ning seitsmendal [valitsus]aastal õnnistas ta Vajiradharat [...] tema emadus [...] kuningapoeg [...]

Ning kaheksandal [valitsus]aastal, olles hävitanud suure sõjaväega Gorat- hagiri [kindluse],

8. tungis ta Rājagaha [linna] kallale.

Kuuldes nendest kangelastegudest [...] taandus kreeklaste kuningas Dimi- ta, [hirmu tõttu] sõjaväest [ja] vankritest targasti loobudes Madhura [linna].

[...] ta hoidis [...] oks [...]

9. soovide puu...

[Khāravela] läks üheskoos hobuste, elevantide [ja] vankritega teele, lasi ja- gada kogu sõjasaagi kõigi majade [ja] elamute vahel [ning] vabastas preest- rid võidu auks maksudest [...]

[Ning üheksandal valitsemisaastal] [...]

10. lasi ta rajada [pealinna] kolmkümmend kaheksa [korda] saja tuhande [mündi] eest Mahāvijaya kuningakoja.

Ning kümnendal [valitsus]aastal korraldas [Khāravela] ähvarduste, liitude [ja] lepituste abil sõjaretke Bharatavasa [...] vastu.

Ning üheteistkümnendal [valitsus]aastal [...] võttis ta omales [...] ja põgene- vate [vaenlaste] raha [ja] kalliskivid.

11. [...] ta kündis eesliadraga üles varasemate kuningate rajatud Pīthumḍa [linna] ning lõhkus hõimude poolt sada kolmkümmend aastat tagasi rajatud tramira [hõimude] liidu.

Ning kaheteistkümnendal [valitsus]aastal [...] pani ta tuhandete [meeste] abil hirmust värisema Utarāpadha kuningad [...]

12. Ning olles sünnitanud Magadha elanike seas suurt hirmu, lasi ta ele- vantidel [ja] hobustel juua Gangese [jõe vett] ning sundis Magadha kuninga Bahasatimita maani kummardama.

Ning ta võttis tagasi Nanda kuninga poolt minema viidud Kalinga Jina [kuju] [...] ja viis minema Aṅga [ja] Magadha rikkused.

13. [...] ta lasi kakskümmend [korda] saja [mündi] eest rajada tugevaid [ja] kaunite linnavärvatega torne ning viis veoloomad imelisse ja hämmastavasse elevanditalli [...]

Paṇḍya kuningalt hobuseid, elevante, vankreid [ja] rubiine [...], ta lasi tuua siia sadu tuhandeid röövitud rahasid [ja] kalliskive

14. [...] [ning] muutis elanikud oma sõltlasteks.

Ning kolmeteistkümnendal [valitsus]aastal [lasi] riituste armastaja, ilmikjürgijast hiilgav Khāravēla Kumārī mäele, kus võiduratas on hästi veerenud, [raiuda] keha puhkamise tarvis, elu [ja] keha varjupaigaks koopaid ilma elust loobunud väarikale, kes elatuvad almustest, peavad vandetöötustest kinni, järgivad vihmaperioode [ja] on kuningate ülalpidamisel.

15. [...] auväärt rändmunkadele ning kõigist ilmakaartest kokku tulnud teadjameestele, lihasuretajatele, vagameestele [ja] koguduse järgijatele [lasi Khāravēla] mäeseljandikule väarikate elupaiga lähedusse [ehitada] parimatest kaevandustest üles tõstetud [ja] mitmete *yojana*⁵⁵ kauguselt toodud [...] kividest [...]

16. [...] ning ristteele lasi ta püstitada viis [korda] saja tuhande [mündi] eest vääriskividega ehitud [võidu]samba, millele ta lasi raiuda suurte väljalõigatud tähtedega kuuekümnelja osalise üksmeele- [ja] rahu[sõnumi].

Tema on rahu kuningas, tema on õitsengu kuningas, munkade kuningas, seadmuse kuningas, kes näeb, kuuleb [ja] mõistab õnnistusi [...],

17. erinevate vooruste kehastus, kõigi ususektide austaja, kõigi jumalade korrastaja, võitmatute vankrite [ja] vägede vapper juht, [seadmuse]ratta hoidja, [seadmuse]ratta kaitsja, kelle vankrirattad veerevad takistamatult, kuninglik tark, Vasū pere võsu, vägev vallutaja, hiilgav kuningas Khāravēla.

Hāthīgumphā raidkiri kui ajalooallikas

Hāthīgumphā raidkiri on üks olulisemaid India ajaloo allikaid, Maurja dünastia järgsest ja Gupta dünastia eelsest ajastust. Mõistmaks paremini Khāravēla aegset olukorda, tuleb süüvida Khāravēla ja tema suguvõsa minevikku, kaardistada tema vallutuste ulatus, identifitseerida raidkirja tekstis mainitud ajaloolised isikud, rahvad ja kohad, teha kindlaks Khāravēla re-

⁵⁵*Yojana* on Vana-India pikkusmõõt, härjavankri päevateekond, mis kasutusel veedade ajastust alates. Erinevatel andmetel on üks *yojana* võrdne 6–16 kilomeetriga.

ligioossed sümpaatid ja ideoloogiline kallutatus ning dateerida raidkirjas kajastatud sündmused.

Hāthīgumphā raidkiri on peaaegu ainus allikas, mis jagab infot Kalinga kuninga Khāravela ning tema dünastia kohta. Khāravela nime tuvastas raidkirja tekstist esmakordselt Bhagwan Lal Indrajī 1885.⁵⁶ *Khāra* tähendab konkreetset viljamõõtu, vakka (108–105 liitrit),⁵⁷ *vela* aga ülisuurt hulka või aeda, puudesalu.⁵⁸ Seega võiks Khāravela tähendada valitsejat, kellel on palju vilja või suured viljapõllud. Shashi Kant arvab, et Khāravela tuleks sanskritiseerida kui *Kṣāravella*, ‘terav [kui] tuul, [kõike]raputav torm’.⁵⁹ Säilinud kujul mainib raidkiri Khāravela nime kolmel korral (read 1, 14 ja 17).

Raidkirjast on näha, et Khāravela on *aira* (rida 1). Seda võib mõista mitmeti. Kas rõhutatakse siinkohal, et Khāravela on aarjalane (*ārya*) või Iḷa/Iḷā järglane (*aila*)?⁶⁰ Kas esimesel juhul tähendab aarjalane rassikuu-luvust või lihtsalt õilsat ja üllast aadellikku isikut? Või viitab raidkiri tõe-poollest, et Khāravela on samast soost kui veedade ja eeposte mütoloogia kangelane Purūravas (vt *Rigveeda* X,95; *Śatapatha brāhmaṇa* XI,1,5,1,1–17; *Mahābhārata* I,75,3143 jj), kelle isaks ja emaks mõlemasooline Iḷa/Iḷā oli? On see katse siduda või rõhutada Khāravela kuulumist aarjalaste müütiliste esiisadega samasse suguvõssa?

Samuti saame teada (rida 1), et Khāravela oli Mahāmeghavāhana poeg või järglane. Tavaliselt on *Mahāmeghavāhana* (“Suur Pilveratsanik”? “Ele-vandiratsanik”?) jumal Indra epiteet.⁶¹ Siinkohal võib lisanimi osutada Khāravela jumalikkusele (“nagu jumal Indra” või “just nagu Indra poeg”), elevantide rohkusele muistses Kalingas või siis on tegu pelgalt Khāravela isa, vanaisa või muistse esivanema nimega.

Veelgi lisab segadust viide, et Khāravela oli “Veṇa kombel võidukas” (*veṇa-abhivijaya*, rida 2) ning Vasū pere võsu (*vasū-kula-viniśrita*, rida 17).

⁵⁶S. Kant 2000, lk 4.

⁵⁷Sir Monier Monier-Williams. A Sanskrit-English Dictionary. Etymologically and philologically arranged with special reference to cognate Indo-European languages. New York: Oxford University Press, 1992, lk 339.

⁵⁸M. Monier-Williams 1992, lk 1018.

⁵⁹S. Kant 2000, lk 48.

⁶⁰*Ibid.*, lk 47–48.

⁶¹*Ibid.*, lk 48.

Veṇa on veedakirjanduses ja eepilises mütoloogias suur ja vägev valutaja ning kuninglik tark, ent samas ka kuri kuningas, kes keelas ohvri-teenistuste pidamise, lubas seisustel seguneda ja kiusas preestrid taga ning kelle needsamad braahmanid viimaks tapsid (*Mahābhārata* XII,59,99–103). Veṇa poeg oli aga Pṛthu, kelle preestrid löid raputades Veṇa laibast sperma välja (*Atharvaveda* VIII,10,22–29; *Mahābhārata* XII,59,99–103; *Manusmṛti* VII,41–42; IX,66–67).⁶² Võrreldes Khāravelat Veṇaga osutatakse ilmselt Veṇa vallutustele, mitte tema halvale iseloomule ja käitumisele.

Teises sõnakombinatsioonis ei näe Beni Madhab Barua ja Shashi Kant üldse viidet puraanade kuningas Vasule, vaid dešifreerivad originaali *rājasi-vaṃsa-kula-viniśīto* kui ‘kuningakodade ja -perekondade kaitsja’.⁶³ Vasu märkimist tunnistab Kashi Prasad Jayaswal.⁶⁴ Probleem Vasu nimega ei seisne aga üksnes rikutud teksti tõlgendamises, vaid selles, et Vasu on enami India jumaluste lisanimi (“Suurepärane“, “Hea“, “Rikas”), samuti iseisva jumaluste klassi ja mitmete isikute nimi.⁶⁵ Seega võiks raidkirjas esinevat liitsõna tõlgendada ka kui “kuninglik tark, rikka perekonna võsu”.

Raidkirjas toob ära Khāravela arvukad tiitlid: suurv kuningas (*mahārāja*, read 1 ja 3) ja kuningas (*rāja*, rida 17), Kalinga ülemvalitseja (*adhipati*, rida 1), rahu kuningas (*khema-rāja*), õitsengu kuningas (*vadha-rāja*), munkade kuningas (*bhikhu-rāja*) ja seadmuse kuningas (*dhama-rāja*, rida 16), [seadmuse]ratta hoidja (*caka-dhara*) ja [seadmuse]ratta kaitsja (*guta-caka*, rida 17), kuninglik tark (*rājasi*, rida 17) ning vägev vallutaja (*mahāvijaya*, rida 17).

Raidkirja andmetel on Khāravela Ceti (Cedi) kuningliku perekonna liige (rida 1). *Mahābhārata* eeposes kannab *cedi* nime rahvas ja kuningasuguvõsa, kes elas ja valitses Bundelkhandi aladel (piirkond Põhja-Indias Uttar Pradeshi lõunaosas ja Madhya Pradeshi põhjaosas) ning kelle esiisa kandis

⁶²M. Monier-Williams 1992, lk 1018; S. Kant 2000, lk 49; The Law Code of Manu. Tlk Patrick Olivelle. New York: Oxford University Press, 2004, lk 263; The Laws of Manu. Tlk Wendy Doniger, Brian K. Smith. London: Penguin Books, 1991, lk 132–133.

⁶³S. Kant 2000, lk 22, 33, 49.

⁶⁴*Ibid.*, lk 22, 33; K. P. Jayaswal, R. D. Banerji 1983, lk 81.

⁶⁵Vt M. Monier-Williams 1992, lk 930–931.

samuti Cedi nime.⁶⁶ Romila Thapari arvates⁶⁷ on huvitav, et *Rāmāyaṇa* džainistlikus versioonis *Paumachariyam* kuulub Cedi dünastiasse deemonkuningas Rāvaṇa, Rāma peamine vaenlane ja Lanka valitseja. Kas seos on juhuslik või viitab see Khāravela perekonna kunagisele sisserändele Orissasse läänest? Kas seos deemon Rāvaṇaga osutab mitteaarja päritolule? (Veedade ajastul kujutati pärismaalasi aarjalaste tekstides sageli kurivaimudena.) Kas seos Rāvaṇa ja Lankaga osutab Sri Lanka asustamisele, mis lähtus Orissast?

Millal Cedi dünastia Kalingas võimule sai ja millal nende võim lõppes, on raske kindlaks teha. Hāthīgumphā raidkirja andmetel (rida 3) oli Khāravela nimetatud suguvõsa kolmas suurkuningas (*mahārāja*). Khāravela isa ja vanaisa nimi pole meile teada, samuti on segased dünastia võimule tuleku asjaolud Kalingas. Oletatavasti sai Kalinga oma autonoomia või koguni iseseisvuse tagasi Ašoka surres (236/232 e.m.a) või pärast Maurja dünastia viimase kuninga tapmist (187/185 e.m.a). Samuti on segane Cedi dünastia saatus pärast Khāravela valitsusaega. Udayagiri mäelt Mañcapurī koopast leitud kirjutiste baasil võime oletada, et pärast Khāravelat valitses kuningana keegi Kūdepa (Khāravela poeg?), ning et Khāravelal oli järglane (poeg või pojapoeg?) Vaḍukha. Pärast Khāravela valitsusaega ilmub Orissa taas India ajaloo areenile alles Gupta dünastia (4.–6. saj) alguses, mil kuningas Samudragupta (võimul 335/340–375/380) sõjaretk läbi Orissa lõunasse kulges.⁶⁸

Raidkirja 2. rida jagab infot Khāravela lapsepõlve ja nooruse kohta. Kuni viieteistkümnenda eluaastani tegeles tulevane valitseja lastemängudega (*kumāra-kīḍikā*) ning õppis samal ajal selgeks kirjutamise (*lekha*), rahanduse ja müntide verimise (*rūpa*), arvutamise ja raamatupidamise (*gaṇanā*), (tsiviil)seadusandluse (*vavahāra*) ning ususeadused ehk riituste läbiviimise korra (*vidhi*). Raidkirja 5. reast saame ka teada, et Khāravela oli vilunud *gandharva*-teaduses (*gaṇdhava-veda*), s.t muusikas. Seejärel omandas ta üheksa aasta vältel praktilisi kogemusi haldurina, pidades kuni kahekümne neljanda eluaastani troonipärija (*yovaraja/yūvarāja*) ametit (rida 2). Khāravelast sai Kalinga valitseja kahekümne nelja aastaselt — järg-

⁶⁶S. Kant 2000, lk 48; M. Monier-Williams 1992, lk 401.

⁶⁷Romila Thapar. *The Penguin History of Early India: From the Origins to AD 1300*. New Delhi: Penguin Books, 2003, lk 211.

⁶⁸Vt P. C. Das 2008, lk 13–15; Ashvini Agrawal. *Rise and Fall of the Imperial Guptas*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers Ltd., 1989, lk 107–109.

nevad raidkirja read (rida 3–16) kirjeldavad tema tegevust valitsejana kolmeteistkümneme valitsusaasta vältel. Khāravela eellase surma või võimult lahkumise asjaolusid ei mainita. Pärast raidkirja teksti lõppu, mil Khāravela oli saanud kolmekümne seitsme aastaseks, puuduvad meil andmed tema tegevuse või elusaatuse kohta.

Hāthīgumphā raidkirja read 4–12 kirjeldavad viit kuni seitset Khāravela sõjaretke, jagades hulgaliselt infot ajalooliste isikute, rahvaste ja geograafiliste alade kohta. Raidkirjast ei selgu, kas Khāravela juhtis ise väge või jälgis sündmuste kulgu kodumaalt. Raidkirja tekst kasutab enamasti kausatiivi vorme (“lasi saata”, “läkitas teele”, “lasi rajada” jne), mis on valitsejate puhul, kes jagasid käske ega teinud ise käsi mustaks, ka mõistetav.

Khāravela 2. valitsemisaastal toimus esimene sõjaretk lääne suunas, kus valitses keegi Sātakaṃṇi. Sõjavägi jõudis Kanha-beṃṇā’ni (jõgi?) ning hirmutas oma kohalolekuga Asikanagarat (linn?) (rida 4).

Nabin Kumar Sahu, Kashi Prasad Jayaswali ja Rakhal Das Banerji arvasid⁶⁹ on Kanha-beṃṇā sama mis Kriṣṇa ehk Kistnā jõgi, mis algab Lääne-Ghati mägedest Hindustani poolsaare läänerannikul ning voolab 1290 km läände läbi Karnāṭaka ja Andhra Pradeshi osariigi, suubudes Bengali lahte. Shashi Kant ja teisedki uurijad (näit Sadananda Agrawal)⁷⁰ on teisel arvamusel. Esmatähtis on mõista, et Kriṣṇa jõgi voolab Kalingast lõunas, mitte läänes. Seega pakub Shashi Kant,⁷¹ et Kanha-beṃṇā (Kṛṣṇa-venā) on hoopis Waingangā (või selle lisajõgi Kanha), Godāvarī jõe lisajõgi, mis saab alguse tänapäeva Madhya Pradeshi territooriumilt ning voolab 580 km lõunasse, et ühineda Mahārāstra osariigis Godāvarī jõgikonnaga.

Ilmselt asus Asikanagara (või Masikanagara või Musikanagara) linn Kanha-beṃṇā jõe ääres või selle lähedal. Toetudes Nāgpūri lähedal (Mahārāstra osariigi idaosas) Adami piirkonnas toimunud väljakaevamiste leidudele, on Ajay Mitra Shastri⁷² seisukohal, et Hāthīgumphā raidkirjas nimetatud Asikanagara linn asus ja asika hõim (*asika-janapāda*) elas just nimelt Nāgpūri piirkonnas. Võimalik, et asika hõim oli seotud või on ko-

⁶⁹http://www.jatland.com/home/Hathigumpha_inscription (11.01.2010); Sudhakar Chatopadhyaya. *Some Early Dynasties of South India*. Delhi: Motilal Banarsidass, 1974, lk 19–20; K. P. Jayaswal, R. D. Banerji 1983, lk 83.

⁷⁰S. Kant 2000, lk 52; http://www.jatland.com/home/Hathigumpha_inscription (11.01.2010).

⁷¹*Ibid.*, lk 52.

⁷²http://www.jatland.com/home/Hathigumpha_inscription (11.01.2010).

guni samastatav *aśmaka* või *aśvaka* (assaka) hõimuga, kellel oli veedade ajastu (16./13.–7./6. saj e.m.a) lõpul Godāvarī ja Manjīra jõe vahel (nüüdisse Andhra Pradeshi ja Mahārāstra piirialal) oma riik, üks kuueteistkümnest *mahājanapada*’st ehk suurest hõimuliidust. *Aśmaka*’te pealinn oli Bahudhānyapura (Paudanyapura — ilmselt praeguses Bodhan Andhra Pradeshi Nizamābādi maakonnas).⁷³ Kuigi Bodhan paikneb Nāgpūrist 300 km lõuna pool, on Orissa (Kalinga) suunalt vaadetes tegu endiselt läänekaarega.

Viide Sātakaṃni-nimelisele isikule on Hāthīgumphā raidkirja üks olulisemaid kohti:

Ning teisel [valitsus]aastal läkitas ta (Khāravēla) Sātakaṃnist hoolimata läänekaarde arvukate hobuste, elevantide, meeste [ja] vankritega maleva... (rida 4).

Enamik uurijaid⁷⁴ on arvamisel, et selle nime taga peitub Sātavāhana dünastia (3. saj e.m.a – 3. saj) valitseja Śātakaṃni I (võimul aastail 189–171 e.m.a)⁷⁵ või Śātakaṃni II (võimul aastail 166–110 e.m.a).⁷⁶

Pärast Aśoka surma 236./232. a e.m.a algas Maurja dünastia impeeriumi lagunemine, mis päädis viimase Maurja kuninga Br̥haspati tapmisega 187./185. a e.m.a. Sarnaselt Cedi (Kalinga aladel) ja Śūnga dünastiatele (Magadha ja Avantī aladel) kasvas Sātavāhana dünastia võim välja Maurja impeeriumi varemetest.

Puraanad seostavad Sātavāhana perekonna (*kula*) *Andhrabhṛtya* (“andhrate alamad” või “sõltlased andhrad”) nimetusega. Nimetusest hoolimata on ebaselge Sātavāhana dünastia algne seos Andhra aladega (Andhrāpatha ehk Telingana — telugukeelsed alad Lõuna-India idaosas, tänapäeval Andhra Pradeshi osariik). Dünastia algne võimukeskus oli Pratiṣṭhāna Godāvarī jõe

⁷³K. A. N. Sastri 1996, lk 17–18; *aśmakate* kohta vt täpsemalt Bimala Churn. *Ancient Indian Tribes*. Lahore: Motilal Banarsidass 1926, lk 86–92.

⁷⁴Dines Chandra Sircar. *The Sātavāhanas and the Chedis*. — *The History and Culture of the Indian People*. Vol. II: *The Age of Imperial Unity*. Toim. Ramesh Chandra Majumdar. Mumbai: Bharatiya Vidya Bhavan, 2001, lk 215; S. Kant 2000, lk 41–42; P. C. Das 2008, lk 8; Ran Nath Chopra, T. K. Ravindran, Nainar Subrahmanian. *History of South India*. Vol. I: *Ancient Period*. New Delhi: S. Chand and Company Ltd., 1979, lk 20–21.

⁷⁵Kallidaikurichi Aiyah Nilakanta Sastri. *A History of South India from Prehistoric Times to the Fall of Vijayanagar*. Delhi: Oxford University Press 1998, lk 93; R. N. Chopra, T. K. Ravindran, N. Subrahmanian 1979, lk 20.

⁷⁶K. A. N. Sastri 1998, lk 94; R. N. Chopra, T. K. Ravindran, N. Subrahmanian 1979, lk 21.

ääres (praegu Paithan Aurangābādi lähedal Mahārāstra osariigis). Sātavāhana valitsejasuguvõsa rajajaks oli Simuka (ka Sisuka, Sindhuka, Siproka) nimeline isik, kes iseseisvus Maurja dünastia võimu alt 230./220. a e.m.a.⁷⁷

Šātakarṇi I (võimul 189–171 e.m.a) oli Sātavāhana dünastia kolmas kuningas, Simuka poeg, kes tõusis võimule pärast oma onu Kanha ehk Krišna (võimul aastail 212/207–195/189 e.m.a) valitsusaega. Nānāghāti raidkirja andmetel korraldas ta *rājasūya* tseremoonia ning tõi kaks hobuseohvrit (*aśvamedha*), kinkis ohvriteenistuste puhul preestritele lehmi, elevante, hobuseid, raha ja terveid külasid ning vallutas mitmeid alasid Lääne-Indias.⁷⁸

Pärast Šātakarṇi I poegade Vediśrī ja Satiśrī valitsusaega (mõlema regendiks oli nende ema Nāgaṇikā) 171.–166. a e.m.a.⁷⁹ sai võimule Sātavāhana dünastia kõige pikema valitsemisajaga kuningas Šātakarṇi II (võimul 166–110 e.m.a), kes oli troonil 56 aastat. Ta laiendas riigi valdusi põhja suunal veelgi, ent pärast tema võimuaega algas Sātavāhana riigi languseajastu, mis vältas 2. sajandini.⁸⁰

Juhul kui aktsepteerida hüpoteesi, et Hāthīgumphā raidkiri nimetab üht kahest Sātavāhana kuningast, võime dateerida Khāravela turvaliselt ajavahemikku 189–110 a e.m.a. Kuna mõlemad Šātakarṇid olid võimekad sõjamehed, võib oletada, et Khāravela kasutas sõjaretkeks ära Sātavāhana dünastia nõrkushetki, näiteks Šātakarṇi I noorust või Šātakarṇi II vanadust.

Neljandal valitsemisaastal hävitas Khāravela Vijādhara koja ning sundis *rathika*’d ja *bhojaka*’d endale alistuma (read 5 ja 6, II sõjakäik).

Shashi Kanti arvates⁸¹ on Vijādhara (*Vidyādhara*) Vindhya mäestiku poeetiline nimi ning seega jätkus teisel sõjakäigul edasitung lääne ja edela suunal. Õigluse huvides tuleb samas mainida, et mõiste *vidyādhara* (‘tarkusekandja’, feminiin: *vidyādhari*)⁸² tähistab India maailmapildis ka müütilisi ja jumalikke olendeid, kes elutsevad Himaalaja mägedes ning teenivad jumal Šivat.

⁷⁷D. C. Sircar 2001, lk 191–196; R. N. Chopra, T. K. Ravindran, N. Subrahmanian 1979, lk 18–20; V. D. Mahajan 1997, lk 391–393.

⁷⁸D. C. Sircar 2001, lk 197–199; R. N. Chopra, T. K. Ravindran, N. Subrahmanian 1979, lk 20; V. D. Mahajan 1997, lk 393–394; K. A. N. Sastri 1998, lk 93–94.

⁷⁹V. D. Mahajan 1997, lk 394; K. A. N. Sastri 1998, lk 99.

⁸⁰D. C. Sircar 2001, lk 199–200; R. N. Chopra, T. K. Ravindran, N. Subrahmanian 1979, lk 21; V. D. Mahajan 1997, lk 394; K. A. N. Sastri 1998, lk 94.

⁸¹S. Kant 2000, lk 52–53.

⁸²M. Monier-Williams 1992, lk 964.

Raṭhika (*rāṣṭrika*) ja *bhojaka* hõimud leiavad mainimist juba Ašoka ediktides (nt kaljuedikt V ja XIII)⁸³ ning Shashi Kant ja Kallidaikurichi Aiyah Nilakanta Sastri järeldavad XIII kaljuediktile toetudes, et nad tuleb liigitada Lääne-India (*Aparānta*, nüüd Mahārāstra ja Gujarati osariik) hõimude hulka.⁸⁴ 1.–2. sajandil asustasid *raṭha* ja *bhoja* hõimud Dekkani platoo lääneosi, kuulusid Sātavāhana impeeriumi koosseisu ning nende hõimupealikel (*mahābhoja*, *mahāraṭhi*) oli õigus isegi oma münte vermidada.⁸⁵ Juhul kui nimetatud hõimude asukoht oli Hāthīgumphā raidkirja loomise hetkel sama mis Ašoka aegadel (3. saj e.m.a) ning 1.–2. saj, siis tuleb tõsiselt kaaluda, kas mitte pidada Khāravela väidet nende alistamise kohta suurstlemiseks. Pidades raidkirja andmeid tõeväärseks, tuleb selles väites näha vähemalt Sātavāhana dünastia liitlaste (ja Sātavāhana dünastia enda?) ajutist lüüasaamist Kalinga kuningalt.

Kaheksandal valitsemisaastal hävitas Khāravela sõjavägi Gorathagiri (kindluse?), tungis Rājagaha (linna?) kallale ning kohutas oma kohalolekuga kreeklaste kuningat Dimitat, kes taganes Madhura (linna?) (read 7 ja 8, III sõjakäik).

Topograafia reedab, et kolmas sõjakäik liikus Kalingast põhja, sest Rājagaha on ilmselgelt Magadha iidne keskus Rājagṛha ('kuninglik koda'; tänapäeval Rājgīr Nālanda maakonnas Bihari osariigis, Patnast 45 km kaugus). Gorathagiri kindlus asus Rājagṛhast 9–10 km läänes Vaibhari mäeahelikus, Barābari koobaste läheduses.⁸⁶ Milline dünastia või valitseja tol hetkel Magadha riiki valitses, see raidkirja 7. ja 8. reast ei selgu. Et selle sama sõjakäiguga seoses nimetatakse kreeklaste kuningat Dimitat ning tema sõjaväge, siis aitab see vihje meil sündmusi paremini dateerida.

Pärast Aleksander Suure sõjakäiku (4. saj e.m.a) praeguse Afganistani aladele jäänud kreeklaste rajatud Kreeka-Baktria riigi (246.–140./130. a e.m.a) hävitasid 2. saj keskel e.m.a Kesk-Aasiast Baktriasse tunginud sküüdid (*śaka*) ja tohaarid-kušaanid (*kuṣāna*). Juba 2. sajandi alguses e.m.a tungisid Kreeka-Baktria vürstid India territooriumile. Sissetungid said alguse kuningas Demetrioise (võimul 190/189–167/165 e.m.a) (Dimita?) ajal. Väge juhtisid väejuhid Apollodotos ja Menandros ning nende juhtimisel

⁸³R. Mookerji 2007, lk 21, 29, 140.

⁸⁴K. A. N. Sastri 1996, lk 222–223; S. Kant 2000, lk 53; *bhojade* kohta vt täpsemalt B. Churn 1926, lk 176–191.

⁸⁵K. A. N. Sastri 1998, lk 96.

⁸⁶R. Mookerji 2007, lk 205–206; S. Kant 2000, lk 54.

jõudsid kreeklaste väed Mathurā linna (Madhura?) ja Magadhani⁸⁷. Tõenäoliselt oli Demetrios isiklikult Indias kohal (nagu ka raidkiri osutab), sest ajaloost on teada, et tema äraolekul Baktriast haaras seal 171./170. a e.m.a võimu Eukratides ning kreeklaste vahel puhkes kodusõda, mis lõppes Demetriose mõrvamisega aastal 167/165 e.m.a.⁸⁸ Neile andmetele toetudes võib oletada, et Khāravela sõjaretk põhja toimus umbes aastatel 190–170 e.m.a.

10. valitsemisaastal ründas Khāravela sõjavägi Põhja-India alasid (*Bharatavasa/Bhāratavarṣa*, rida 10, IV sõjakäik). Katkendlik tekst jätab võimaluse arvata, et retk jätkus ka Khāravela 11. valitsemisaastal.

11. valitsemisaastal kündis Khāravela eesliadraga üles Pīthumḍa (linna?) aseme ning purustas *tramira* (hõimude?) liidu (rida 11, V sõjakäik).

12. valitsemisaastal suundus Khāravela vägi taas põhja (*Utarāpadha/Uttarāpatha*), vallutas Magadha, jõudis püha Gangese (Gaṅgā) jõe juurde, sundis kuningas Bahasatimita oma alamaks hakkama ning vedas minema Kalinga Jina kuju, Aṅga ja Magadha rikkused (read 11 ja 12, VI sõjakäik). Selsamal aastal leidis aset ka sõjaretk Lõuna-Indiasse, mille käigus saadi Paṇḍya kuningalt hobuseid, elevant, vankreid ja kalliskive (read 13 ja 14, VII sõjakäik).

Nii raidkirja 10. real nimetatud toponüüm *Bharatavasa* ‘*bharata*’te maa’) kui 11. real mainitud *Utarāpadha* (‘Põhjapoolsed alad’) tähistavad Põhja-India alasid. Seevastu *tramira* (rida 11) hõimud on ilmselt tamilid ning Paṇḍya (rida 13) üks kuulsamaid tamili kuningadünastiaid.⁸⁹ Seega lubab raidkiri oletada, et Khāravela IV ja VI sõjakäik oli suunatud Põhja- ning V ja VII retk Lõuna-Indiasse. Võimatu pole ka kahe erineva sõjaväe väljasaatmine vastavalt 10. ja 11. valitsemisaastal ning kahe pikemaajalise põhja- ja lõunasuunalise retke toimumine. Niisuguse käsitluse korral leidis retk Põhja-Indiasse aset 10.–12. valitsemisaastal ning Lõuna-Indiasse 11.–12. valitsemisaastal.

⁸⁷V. D. Mahajan 1997, lk 406–407; Paul Bernard. The Greek kingdoms of Central Asia. — History of civilizations of Central Asia. Vol. II: The Development of sedentary and nomadic civilizations: 700 B.C. to A.D. 250. Toim. Janos Harmatta. Qlétigny: UNESCO Publishing, 1994, lk 101.

⁸⁸*Ibid.*, lk 407; P. Bernard 1994, lk 101.

⁸⁹S. Kant 2000, lk 56–57.

Shashi Kant⁹⁰ ja Dines Chandra Sircar⁹¹ on seisukohal, et Magadha kuningas Bahasatimita (Bṛhaspatimitra) oli vahemikus 185–115 e.m.a valitse nud väikevalitseja, kelle olemasolu tõestavad mündileid Kauśāmbī-Mathurā piirkonnast ja Pabhosā koopakirjad Allāhābādi lähedalt ning kelle abikaasaks oli Ahicchatrā kuningas Tevaṇīputra Bhāgavata tütar Gopālī. Shashi Kanti arusaama kohaselt⁹² haarasid Mathurā ja Ahicchatrā vürstid aastail 210/206 e.m.a tegeliku võimu, jättes Maurja dünastia valitseja võimule üksnes nimeliselt.

Pabhosā koopakiri (koopa välisseinal)⁹³

1. Gopālī poja, kuningas
2. Bahasatimitra
3. emapoolne onu [ja]
4. Gopālī Vaihidarī poeg
5. Āṣāḍhasena lasi
6. [selle] koopa raiuda [kuningas] Udāka kümnnendal
7. aastal [Ahicchatrā] väärikate
8. [tarvis] ...

Pabhosā koopakiri (koopa sees)⁹⁴

1. Ahicchatrā kuninga, Śonakāyanaputra Vaṅgapāla
2. poja, kuningas Tevaṇīputra Bhāgavata poeg [ja]
3. Vaihidarī poeg Āṣāḍhasena lasi [selle] koopa raiuda.

Kashi Prasad Jayaswal⁹⁵ samastab Bahasatimita viimase Maurja dünastia kuninga Bṛhadratha aastal 187/185 e.m.a tapnud Puṣyamitra Śuṅgaga ning seda põhjendusega, et Puṣya on üks täht Bṛhaspati-nimelises tähtkujus. Puṣyamitra (võimul aastail 185–149 e.m.a) loodud Śuṅga dünastia püsis kuni 75./73. aastani e.m.a.⁹⁶ Maurja dünastia endise väepealikuna sõdis

⁹⁰*Ibid.*, lk 42–44.

⁹¹D. C. Sircar 2001, lk 98 ja 213–214.

⁹²S. Kant 2000, lk 44.

⁹³Originaal: D. C. Sircar 1965, lk 95–97.

⁹⁴Originaal: *Ibid.*, lk 97.

⁹⁵K. P. Jayaswal, R. D. Banerji 1983, lk 75–76; S. Kant 2000, lk 44–45.

⁹⁶V. D. Mahajan 1997, lk 360–361.

Puṣyamitra nii Gangese orgu tunginud kreeklaste kui Sātavāhana dünastia kuninga Śātakarṇi vastu.⁹⁷ Vincent Arthur Smith nõustub⁹⁸ Puṣyamitra ja Bahasatimita samastamisega, dateerides Khāravela esimese sõjakäigu Magadhasse 165. a e.m.a ning teise 161. a e.m.a.

Raidkirja andmetel tungisid Khāravela väed sügavale Lõuna-Indiasse, purustasid tramira (tamili?) hõimude liidu ning alistasid ja röövisid Paṇḍya (Pāṇḍya?) kuninga paljaks või sundisid ta andamit maksma. Tamilite dünastiaid (Cōḍa/Cōla ja Pāṇḍya) nimetatakse juba Aśoka ediktides (kalju-ediktid II, V, XIII).⁹⁹ Pāṇḍya dünastia olemasolu nimetavad oma teostes ka Seleukiidide dünastia (4.–1. saj e.m.a) saadik Megasthenes (4. saj e.m.a), India grammatik Kātyāyana (4. saj e.m.a), Rooma kirjamees Gaius Plinius Secundus (23–79) ja teadlane Claudius Ptolemaeus (u 127–145).¹⁰⁰

Raidkirja 11. rea väitel purustas Khāravela 130 aastat enne tema sõjakäiku loodud tramira hõimude liidu. Kui tramirad on tõepoolest tamilid, siis oli tamili aladel (praeguses Tamil Nadu osariigis) esimene riiklik moodustis olemas juba vähemalt 3. sajandil e.m.a. Kuivõrd Pāṇḍya dünastia traditsiooniliseks keskuseks Lõuna-Indias on alati olnud tänapäeva Madurai linna ümbrus Tamil Nadus, siis tungis Khāravela sõjavägi Hāthīgumphā raidkirja andmetel vähemalt 1300–1400 km kaugusele Kalingast.

Ent kus asub tekstis (rida 11) nimetatud Pīthumḍa? Shashi Kanti arvates¹⁰¹ asus Pīthumḍa Godāvarī ja Kriṣṇa jõe vahel ning tegu oli iidse Andhrāpatha alaga, mille täpsed piirid pole teada. Tema hinnangu järgi on Hāthīgumphā raidkirjas nimetatud Pīthumḍa seesama mis Ptolemaiosel Pityndra. Sila Tripati¹⁰² ning Balabhadra Ghadai¹⁰³ juhivad meie tähelepanu Sylvain Lévi hüpoteesile, mille kohaselt Pīthumḍa asus tänapäeva Andhra Pradeshi osariigis Ida-Godāvarī maakonnas, Pallurist lõunas, Chicacola ja Kalingapatnami lähedal.

⁹⁷ *Ibid.*, lk 361, 363.

⁹⁸ *Ibid.*, lk 362.

⁹⁹ Vt R. Mookerji 2007, lk 15, 21, 131, 166; K. A. N. Sastri 1996, lk 217, 238.

¹⁰⁰ V. D. Mahajan 1997, lk 748.

¹⁰¹ S. Kant 2000, lk 55–56.

¹⁰² Sila Tripati. Ancient Ports of Kalinga; http://drs.nio.org/drs/bitstream/2264/3289/2/Recent_Adv_Mar_Archaeol_1991_192.pdf (30.12.2010).

¹⁰³ Balabhadra Ghadai. Maritime Heritage of Orissa. — Orissa Review. July 2009, lk 63; <http://www.orissa.gov.in/e-magazine/Orissareview/2009/July/engpdf/62-64.pdf> (30.12.2010).

Sheldon Pollock juhib oma sanskritikeelset kultuuriruumi analüüsisvas monograafias tähelepanu, et Hāthīgumphā raidkirjas kirjeldatud Khāravela vallutuste loetlemine täidab omamoodi kosmose hõlmamise ja kaardistamise funktsiooni.¹⁰⁴ Sellesarnast tendentsi on märgata peaaegu kõigi India raidkirjade puhul, omal moel tegeleb sellega isegi Ašoka, kui ta kirjeldab XIII kaljuediktis, milliste valitsejate ja rahvaste juurde läkitati budistlikud misjonärid (read 9–10).

Hāthīgumphā raidkirja järgi otsustades ulatusid Khāravela vallutused Gangese jõeni (või koguni Mathurā linnani?) põhjas, Waingangā jõe ja Vindhya mägedeni läänes ning Pāṇḍya dünastia valdusteni Hindustani poolsaare tipus. Shashi Kanti arvates¹⁰⁵ oli Kalinga kuningriik Khāravela võimu all siiski tublisti väiksem, piirnedes Damodara jõega põhjas, Waingangā jõega läänes ja Godāvarī või Krišna jõe suudmealaga lõunas.

Peale sõjaliste ettevõtmiste kirjeldab raidkiri aga hulgaliselt muid Khāravela ettevõtmisi, mille õigsuses pole meil põhjust kahelda, sest kuigi enamik rajatistest on hävinud, on endiselt alles ridades 14–16 kirjeldatud koopad Udayagiri mäel, mis Khāravela sinna raiuda lasi.

Esimesel valitsemisaastal lasi Khāravela parandada tormi lõhutud pealinna Kalinga-nagarī müüre ja maju, kindlustada Khibīra veehoidla kaldaid ning rajada rahva jaoks kõikjale aedu (read 3 ja 4). Ettevõtmine läks maksma 35 korda 10 000, s.t 3,5 miljonit (rida 4). Viiendal valitsemisaastal lasi Khāravela lõpetada 103 või 300 aastat tagasi Nanda kuninga alustatud ja piki Tanasuliya teed kulgeva kanali ehituse (rida 6). Üheksandal valitsemisaastal lasi Khāravela rajada Mahāvijaya kuningakoja, mis läks maksma 38 korda 100 000, s.t 3,8 miljonit (read 9 ja 10). Kaheteistkümnendal valitsemisaastal kindlustati Khāravela käsul (pealinna?) linnamüüre ning rajati suur elevanditall. Ehitus läks maksma 20 korda 100 000, s.t 2 miljonit (rida 13). Kolmeteistkümnendal valitsemisaastal lasi Khāravela raiuda askeetidele Kumārī mäele koopaid (rida 14), ehitada (pühamu?) (rida 15) ning püstitada samba (rida 16). Pühapaiga rajamine läks maksma 5 korda 100 000, s.t 500 000 (rida 16), kuigi originaalis esinevat teksti *pānatarīya-sata-sahasehi* on interpreteeritud ka teisiti: Kashi Prasad Jayaswal ja Rakhal Das Banerji tõlgivad “kaksikümmend viis [korda] saja tuhande [mündi]

¹⁰⁴Sheldon Pollock. *The Language of the Gods in the World of Men: Sanskrit Culture, and Power in Premodern India*. Los Angeles: University of California Press, 2009, lk 238.

¹⁰⁵S. Kant 2000, lk 58.

eest”¹⁰⁶ ning Beni Madhab Barua “seitsekümmend viis [korda] saja tuhande [mündi] eest”.¹⁰⁷

Kalinga-nagarī, Khibīra veehoidla, Tanasuliya kanali ning Mahāvijaya kuningakoja asukoht pole hoolimata arvukatest väljakaevamistest Orissas kindlaks tehtud. Kumārī mägi on ilmselgelt Udayagiri.

Dines Chanda Sircar¹⁰⁸ arvab, et kõik rahanumbrid on esitatud *mudrā* ehk *kārṣāpaṇa* vääringus. *Mudrā* (‘pitsat, märk’) viitab eelkõige münti vermitud kujutisele või kujutistele.¹⁰⁹ *Kārṣāpaṇa* ehk *paṇa* nimetust kandis Maurja dünastia ajal (4.–2. saj e.m.a) standardne vasest või hõbedast münt, mis kaalus 3,24–3,5 grammi.¹¹⁰ Maurja suurriigi lagunedes jätkasid kohalikud India päritolu valitsejad sama kaaluga (kuigi ainult vasest või pronksist) müntide vermimist kohati kuni 1. sajandini.¹¹¹ Kahjuks pole leitud ühtegi Khāravela münti ning seetõttu on keeruline tema ehitustegevuse maksumust välja arvutada.¹¹² Ent pandagu tähele, et kõige vähem kulutas Khāravela askeetide elupaikade rajamiseks ning kõige enam omaenda kuningakoja ehitamiseks.

Raidkirja järgi otsustades tundub, et Khāravetal oli piisavalt raha ning vallutused ja/või majandustegevus tõi küllaldaselt sisse, et korraldada Kalinga pealinnas oma kolmandal valitsemisaastal mängu-, laulu- ja tantsuetendusi (rida 5), tühistada või vähendada kuuendal valitsemisaastal makse ja andameid (read 6 ja 7) ning jagada kaheksandal valitsemisaastal rahvale sõjasaaki ja vabastada preestrid maksudest (rida 9). Loomulikult tuleb Hāthīgumphā raidkirjas esitatud andmetesse suhtuda kahtlevalt.

Kashi Prasad Jayaswal ja Rakhil Das Banerji¹¹³ on raidkirja sisse lugenuid vähemalt kahe Khāravela kuninganna nimed: Vajiradhara(vatī) (rida 7) ning Siṃhapatha Sindhulā (rida 15). Beni Madhab Barua ei märka

¹⁰⁶K. P. Jayaswal, R. D. Banerji 1983, lk 89; <http://www.sdstate.edu/projectsouthasia/loader.cfm?csModule=security/getfile&PageID=853749> (20.09.2010).

¹⁰⁷S. Kant 2000, lk 32.

¹⁰⁸D. C. Sircar 1965, lk 219–221.

¹⁰⁹M. Monier-Williams 1992, lk 833.

¹¹⁰Parameshwari Lal Gupta. Coins. New Delhi: National Book Trust, 2006, lk 19.

¹¹¹P. L. Gupta 2006, lk 21–22.

¹¹²Vt Ashok Nath Parida. Economic Life in Ancient Orissa. — Economic History of Orissa. Toim. Nihar Ranjak Patnaik. New Delhi: Indus Publishing Company, 1997, lk 28.

¹¹³K. P. Jayaswal, R. D. Banerji 1983, lk 79, 80, 87, 89; <http://www.sdstate.edu/projectsouthasia/loader.cfm?csModule=security/getfile&PageID=853749> (20.09.2010).

kumbagi, Shashi Kant näeb neist vaid esimest.¹¹⁴ Raidkirja originaali silmitsedes¹¹⁵ nõustub siinkirjutaja pigem kahe viimasega. Seetõttu tuleb pidada võimalikuks, et Khāravela sai oma seitsmendal valitsemisaastal isaks. Arusaama toetab Mañcapurī koopakiri,¹¹⁶ mis nimetab Khāravela “peamist kaasat” ning kahte järglast: Kudepat ja Vaḍukhat.

Hāthīgumphā raidkirja 6. (Tanasuliya kanali valmisehitamine) ja 12. rea (Kalinga Jina kuhu tagasitoomine Magadhast) alusel (mõlemas viidatakse Nanda kuningale) on oletatud,¹¹⁷ et enne Maurja dünastia ülemvõimu Kalingas 3. saj e.m.a olid Orissa alad vähemalt ajutiselt ka Maurja dünastia eellase Nanda dünastia võimu all. Beni Madhab Barua¹¹⁸ kahtleb, kas viidatakse ikka Nanda dünastiale.

Keerukaks ei tee viidete mõistmist mitte üksnes segadused Nanda dünastia dateerimise ümber, vaid ka Hāthīgumphā raidkirja 6. rea viide, et Tanasuliya kanali ehitamisega alustas Nanda kuningas *ti-vasa-sata* (*tri-varṣa-śata* — ‘kolm aastasada’ [tagasi]).¹¹⁹ Kas Nanda kuningas tegutses 103 või 300 aastat enne Khāravelat?

Enamik uurijaid on arvamusel, et Nanda dünastia valitses Põhja-India alasid 4. saj e.m.a, umbkaudu aastail 367/362–326/322 e.m.a.¹²⁰ Samas viitavad puraanad, et Nanda dünastia oli võimul 100 aastat ning selle aja jooksul valitses 9 erinevat kuningat.¹²¹ Shashi Kant¹²² on arvamusel, et tekstis nimetatud number (103 või 300) lähtub džainismi rajaja Mahāvīra nirvaanast, mis traditsioonilise käsitluse järgi toimus 15.10.527 e.m.a. Seega valitses Nanda dünastia Põhja-India (Magadha?) alasid aastatel 467–324 e.m.a ning Kalinga vallutati (ja Tanasuliya kanali rajamist alustati) dünastia rajaja Mahāpadma Nanda poolt 424. a e.m.a (103 aastat pärast Mahāvīra’t).¹²³ Niisugune käsitlus läheb küll vastuollu Nanda dünastia tavapärase datee-

¹¹⁴S. Kant 2000, lk 26–27, 32.

¹¹⁵D. C. Sircar 1965, lk 216, 218.

¹¹⁶Originaal ja tõlge: http://www.jatland.com/home/Hathigumpha_inscription (11.01.2010).

¹¹⁷S. Kant 2000, lk 36–37; P. C. Das 2008, lk 1.

¹¹⁸P. C. Das 2008, lk 1.

¹¹⁹D. C. Sircar 2001, lk 215; S. Kant 2000, lk 36.

¹²⁰K. A. N. Sastri 1996, lk 23.

¹²¹V. D. Mahajan 1997, lk 251.

¹²²S. Kant 2000, lk 35–36.

¹²³*Ibid.*, lk 36.

ringutega, ent lahendab kahtlemata ühe keerukama Hāthīgumphā raidkirjaga seotud dateeringuprobleemi.

Shashi Kant¹²⁴ ning Purna Chandra Das¹²⁵ on seisukohal, et Khāravela valitsusaeg tuleks paigutada 2. sajandisse e.m.a. Kahe uurija pakutud dateeringud on veidi erinevad, neid summeerides saaksime järgmise tabeli:

Cedi dünastia võimuletulek	236/210 e.m.a
Khāravela süünd	209/183 e.m.a
Khāravela võimuletulek	185/159 e.m.a
Hāthīgumphā raidkirja loomine	172/146 e.m.a ¹²⁶

2. sajandi e.m.a dateeringu kasuks kõneleb Sātavāhana dünastia kuninga Śātakarṇi I (võimul 189–171 e.m.a) või Śātakarṇi II (võimul 166–110 e.m.a) samaaegsus Khāravelaga (rida 4), mis paigutab Khāravela 2. valitsusaasta perioodi 189.–110. a e.m.a. Samuti räägib selle dateeringu kasuks Puṣyamitra Śuṅga (võimul aastail 185–149 e.m.a) või Br̥haspatimitra-nimelise valitsejaga (võimul aastail 185–115 e.m.a) samastatud Bahasatimita nimetamine raidkirjas (rida 12). Raidkirja 8. real mainitud kreeklaste kuningas Dimita saab ajaloolistele andmetele toetudes olla üksnes Kreeka-Baktria valitseja Demetrios (võimul aastail 190/189–167/165 e.m.a), kelle sõjaretked Põhja-India aladele toimusid 190.–170. a e.m.a.

Segadust tekitab üksnes Nanda dünastia (367/362–326/322 e.m.a) paigutamine 300 või 130 aasta tagusesse aega (rida 6). Shashi Kanti hüpotees, et tegu on ajaga pärast Mahāvīra surma (527 e.m.a), seega 424. a e.m.a, pole veenev. Kui oletada, et Khāravela tegutses 2. sajandil e.m.a, siis 300 aasta versioon paigutaks Nanda dünastia 5. sajandisse e.m.a (u 489. aastasse e.m.a), samas kui 103 aastat tähendaks Nanda võimu dateerimist 3. sajandisse e.m.a (u 221 e.m.a), mil Kalinga oli juba Maurja dünastia võimust vabanemas. Ent äkki tähendab “kolm aastasada” lihtsalt väga pikka aega? Kas ja kui täpselt me mäletame seda, mis sündis 200–300 aastat tagasi? Välistada ei saa ka kiviraiduri eksitust, kes raius kivisse *di-* (*dvi-*, ‘kaks’) asemel *ti-* (*tri-*, ‘kolm’).

¹²⁴*Ibid.*, lk 41–42.

¹²⁵P. C. Das 2008, lk 89.

¹²⁶S. Kant 2000, lk 41–42; P. C. Das 2008, lk 8–9.

Lähtudes “välistest” näitajatest — Hāthīgumphā raidkirja brahmi tähtede sarnasus 1. saj e.m.a raidkirjade raumisviisiga, raidkirja keele sarnasus paalikeelsete tekstidega 1. sajandist e.m.a ning Udayagiri koobaste seinete uuristatud reljeefide sarnasus Bhārhati stuupa reljeefidega 1. sajandist e.m.a — järeldeb Nabin Kumar Sahu,¹²⁷ et Khāravala tuleks dateerida 2. sajandi e.m.a asemel 1. sajandisse e.m.a. Sellega seoses pakub uurija välja järgmise ajatabeli:

Cedi dünastia võimuletulek	73. a e.m.a
Khāravala süünd	64. a e.m.a
Khāravala võimuletulek	40. a e.m.a
Hāthīgumphā raidkirja loomine	27. a e.m.a ¹²⁸

Dines Chandra Sircar¹²⁹ esindab sama arvamust, ta ignoreerib kõiki dateeringud, mis paigutavad Khāravala 2. sajandisse e.m.a, ning dateerib Khāravala 1. sajandisse e.m.a.

Dateerimisprobleemide valguses säilib võimalus, et õigus on mõlema dateeringu pooldajatel. Täiendavate leidude või allikate puududes peame rahulduma selguse puudumisega ning lootma ajalooteaduse meetodite täiustamisele tulevikus.

Konteksti mõistmata ning teksti analüüsimata on Hāthīgumphā raidkirja peaaegu võimatu mõista. Nii seda, millest raidkiri kõneleb, kui seda, millest seal mitte sõnakestki ei lausuta. Loodetavasti näitab käesolev artikkel selgelt, et kuigi Khāravala elulugu ning Kalinga ajalugu tunduvad seisvat India üldisest ajaloost lahus, on säärane arvamus tõest üsna kaugel. Khāravala saatus ja raidkiri pole üksnes väärtuslik kild India ja Lõuna-Aasia, vaid kogu maailma ajaloost ja kirjavarast.

Tekstuaalne (kirjanduslik) kontekst

Tekstuaalse konteksti analüüsimisel tuleb arvestada nii välimise (kontekst) kui sisemisega (tekst): ajastu ja kirjutamistavadega, võimalike eeskujudega, ent samuti ka teksti stiili, iseloomuliku keelekasutuse ja looja (kirjuti-

¹²⁷N. K. Sahu 2004, lk 9–10.

¹²⁸*Ibid.*

¹²⁹D. C. Sircar 2001, lk 215–216.

se tellija) intentsiooniga. Siinkohal olgu kohe ära öeldud, et kirjandusliku konteksti all peetakse käesolevas artiklis silmas epigraafilist konteksti ning autor ei arva, et kõik tekstid tuleks liigitada kirjanduse hulka.

Eepilisel ajastul loobuti Indias sanskriti keele kasutamisest ning algas kesk indoaarja keelte ehk praakritite (*prakṛti*, ‘algne’ — *prākṛtā*, ‘algkeel’) võidukäik¹³⁰. Praakritid võidutsesid Põhja-Indias 1.–2. sajandini ning Lõuna-Indias 4.–5. sajandini.¹³¹ 1.–2. sajandini olid praakritid käibel ka kõnekeelena, seejärel kanoniseeriti keeled grammatikute poolt ja need jätkasid eksistentsi kirjakeelena.¹³²

Kesk-India kirjakeelte ehk praakritite hulgas tuleb eristada kolme faasi. Esimesse kuuluvad, nii nagu Ašoka raidkirjadeski, brahmi kirjas üles tähendatud dialektid (3. saj e.m.a) ning theravaada budistide kanooniliste tekstide paali keel (*pālī*; 1. saj e.m.a). Teise paigutuvad praakritid kitsamas tähenduses — kohalikud keeled, nagu *māhārāṣṭrī*, *śaurasenī*, *ardhamāgadhī*, *māgadhī* ja *paśācī*. Kolmanda faasi moodustavad rahvalikud hilis-Kesk-India keeled ehk *apabhraṃśa*’d, mis tekkisid 8.–10. sajandil.¹³³

Praakritite edukäigul on mitmeid põhjusi, neist peamised on budismi ja teiste 8.–5. sajandil e.m.a tekkinud usundite mõju, laiema auditoriumi püüdlamine elitaarse sanskriti asendamisele rahvakeelele lähema praakritiga ning kirjanduskeele (sanskrit) ja kirjakeele (praakrit) funktsionaalne eristumine.

Veedade ajastu lõpul aarja ühiskonda tabanud ühiskondlikud sisepeinged sünnitasid 8.–5. sajandil e.m.a Gangese jõe orus arvukalt uusi filosoofilisi ja askeetlike liikumisi, maailmavaateid ning religioone, millest kuulsaimad on budism, džainism ja adžiivaka. Paljud uued liikumised astusid teadlikult vastu varasemale veedade usundile, preestrite ülemvõimule ja loomade ohverdamisele, kutsudes üles muutma maailma endamuutmise kaudu. Sellest vastuolust tingituna, ent üritades ka mõjutada laiemaid rahvahulki, jutlustasid uute usundite rajajad teadlikult rahvakeel(t)es, heites veedasanskriti kõrvale. Nii astusid nad ka preestrite monopoolse sanskriti keele valdamise

¹³⁰T. Burrow 1955, lk 57.

¹³¹*Ibid.*, lk 58.

¹³²*Ibid.*, lk 2.

¹³³T. Burrow 1955, lk 2; S. Kant 2000, lk 96; Paul Ariste. Maailma Keeled I: Euroopa, Aasia ja Aafrika keeled. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, Soome-Ugri keelte kateeder, 1972, lk 29; Alfred C. Woolner. Introduction to Prakrit. New Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 2008, lk 1–3.

vastu — hülgasid selle braahmanite “salakeele” ja kogu diskursuse terve-
nisti.¹³⁴

Sheldon Pollocki arvates¹³⁵ pole praakritite edukäigu põhjuseks aga mitte üksnes budismi ja džainismi mõju, vaid ka laiem kultuurilis-ideoloogiline poliitika hoida kirjanduse (*kāvya*) keel (sanskrit) ja poliitiliste tekstide (raidkirjad ja ediktid) keel (praakrit) lahus. Tõestuseks märgib ta, et sanskriti keelest välja kasvanud praakrit polnud mitte pelgalt rahvakeel, omamoodi koinee, millest sai kirjakeel, vaid samasugune žargoon oli olemas ka sanskriti keeles. Seetõttu ei saa põhjendada praakritite valimist laiema avalikkuse mõjutamiseks üksnes nende rahvalikkusega.¹³⁶ Sama autor¹³⁷ arvab, et India kultuuriruumis valitses tabu kasutada sanskriti keelt “ilmalikes” tekstides. Sanskriti keel oli India mõtteilmas “reserveeritud” pühakirjadele ja kirjandusele ega sobinud seega “ilmalike” tekstide kirjapanekuks.

Praakritite kasutamine, mis sai alguse Ašoka raidkirjades 3. sajandil e.m.a, jätkus kuni 3.–5. sajandini. Sanskriti keele tõid Indias poliitiliste tekstide areenile tagasi sküüdid (*śaka*) ja tohaarid-kušaanid (*kuṣāna*).¹³⁸ Esimene oluline sanskritikeelne raidkiri raiuti Junāgadhi graniitkaljule Ašoka kaljuediktide kõrvale sküüdi vürsti Rudradāmani käsul aastal 150.¹³⁹ Vahepealsest ajast (3. saj e.m.a – 2. saj) on teada üksnes kolm sanskritikeelset raidkirja: Śuṅga dünastia (2.–1. saj e.m.a) vürst Dhana raidkiri Ayodhyāst ning Ghosūṇḍī ja Hāthibādā raidkirjad Jaipuri lähistelt.¹⁴⁰ Samas on neile kõrvale panna arvukad praakritites loodud raidkirjad Maurja (4.–2. saj e.m.a), Śuṅga (2.–1. saj e.m.a), Sātavāhana (3. saj e.m.a – 3. saj), ja Ikṣvāku (3.–4. saj) dünastiate ja indokreeklaste ning isegi kušaanide ja indosküütide võimualadelt ja -aegadest.¹⁴¹

Ašoka raidkirjade praakritis eristatakse nelja dialekti: Loode-India, Gangese jõe oru, Lääne- ja Lõuna-India oma.¹⁴² Kui Ašoka raidkirjades

¹³⁴T. Burrow 1955, lk 57–58; S. Kant 2000, lk 96.

¹³⁵S. Pollock 2009, lk 63–64.

¹³⁶*Ibid.*, lk 65–66.

¹³⁷*Ibid.*, lk 66–67.

¹³⁸S. Pollock 2009, lk 67.

¹³⁹S. Kant 2000, lk 98; S. Pollock 2009, lk 67–68.

¹⁴⁰S. Kant 2000, lk 98–99; S. Pollock 2009, lk 60–61. Nimetatud tekstide originaalid leiduvad: D. C. Sircar 1965, lk 90–91 (Ghosūṇḍī raidkiri), lk 94–95 (Dhana raidkiri).

¹⁴¹Vt D. C. Sircar 1965, lk 15–162, 189–240.

¹⁴²S. Kant 2000, lk 98.

ja ka hilisemates Śuṅga dünastia kirjutistes kasutatud praakritit nimetatakse *māgadhi*-praakritiks, siis Khāravela raidkirja keel meenutab pigem paali keelt.¹⁴³

Kuulsaim tekst, mis kõneleb kuninglike raidkirjade koostamise põhimõtetest, on Maurja dünastia (4.–2. saj e.m.a) rajaja ja esimese valitseja Candragupta Maurja (võimul aastail 325/320–299/293 e.m.a) ministri-le Kauṭilyale ehk Cāṅkya Viṣṇuguptale omistatud poliitikateaduslik teos *Arthaśāstra*, mis praeguseks dateeritud eepilisse ajastusse (4./3. saj e.m.a – 3./4. saj).¹⁴⁴

Raidkirjade, õigemini kuninglike ediktide (*śāsana*) koostamist ja kirjutamist õpetab *Arthaśāstra* II osa (*adhikaraṇa*) 10. peatükk (*adhyāya*) ehk 26. jagu (*prakaraṇa*) tervelt 63 värsi (*śloka*) pikkuses tekstis.¹⁴⁵

Idealis on teksti loojaks kuninglik kirjutaja (*lekhaka*), valitsejale lähedane kõrge riigiametnik (II,10,3–4). Iga dokumendi puhul soovitatakse arvesse võtta kohta ja aega, samuti kirjutise tellija (valitseja) staatust ning adressaatide kastikuuluvust, perekondlikku päritolu, vanust, haridustaset, ametit, varanduslikku olukorda, iseloomu ja veresugulust (II,10,5).

Arthaśāstra annab selge pildi, milline on hea edikt (II,10,6–12). Kuninglikult kirjutiselt oodatakse eesmärgistatust ja vastuolude puudumist (*arthakrama*), relevantsust ja temaatilist ühtsust (*sambandha*), täiuslikkust ja täielikkust (*paripūrṇatā*), meeldivust ja leebust (*mādhurya*), auväarsust ja õilsust (*audārya*) ning soravust ja selgust (*spastatva*). Peamiste defektidena nimetab Kauṭilya ilutust ehk koledale materjalile kirjutatud koledat teksti (*akānti*), sisulist vastuolulisust (*vyāghāta*), enese kordamist (*punar-ukta*), kehva keelt (*apaśabda*) ning segasust (*samplava*) (II,10,57–62).

¹⁴³N. K. Sahu 2004, lk 9–10.

¹⁴⁴Vt Kauṭilya. Õpetus eesmärgist (*Arthaśāstra*). Tlk Martti Kalda. — Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi Aastaraamat 2009/2010. Tartu: Eesti Akadeemiline Orientaalselts, 2010, lk 59–68.

¹⁴⁵Teksti originaalid leiduvad: *The Arthaśāstra of Kauṭilya and Cāṅkya-sūtra*. Toim. Śrī Vāchaspati Gairola. Varanasi: Chowkhamba Vidya Bhawan, 1962, lk 143–150; http://www.sub.uni-goettingen.de/ebene_1/fiindolo/gretil/1_sanskr/6_sastra/5_artha/kautil_r.txt (25.12.2010).

Tõlked: Kauṭilya. *The Arthashastra*. Tlk L. N. Rangarajan. New Delhi, Penguin Books, 1992, lk 213–215; <http://sdstate.edu/projectsouthasia/loader.cfm?csModule=security/getfile&PageID=860379> (Rudrapathnam Sharma Shastri tõlge, 1915) (25.12.2010).

Arthaśāstra II,10,38–46 loetleb ka võimalikke tekstitüüpe, ent siin kõneldakse igasugustest tekstidest, nii kuninglikust kirjavahetusest kui maksuvabastustest. Igalt tekstilt oodatakse tervitust teksti algul (II,10,4), teemaarendust (II,10,23–37) ning kokkuvõtet, milles tuuakse ära kuninga nimi ja tiitlid (II,10,22). Karistuseks kuningliku läkituse või raidkirja sihiliku rikkumise või tahtliku võltsimise eest kirjutaja poolt näeb *Arthaśāstra* ette jalgade ja ühe käe maharaiumist või 900 vaskmündi (*paṇa*) suurust trahvi (IV,10,14).

Khāravela ja Ašoka raidkirjade võrdlus ning analüüs *Arthaśāstra* põhimõtete järgi on keeruline ülesanne. Eelkõige seetõttu, et need läkitused erinevad nii sisult, stiililt kui mahult. Khāravela on jätnud meile hindamiseks ühe, Ašoka üle viiekümne teksti. Samas annavad tõlgitud Ašoka raidkirjad nende stiilist ja sisust üsna ilmeka pildi.

Kindlasti on Ašoka tekstide eesmärk selgem ja temaatika ühtsem kui Hāthīgumphā raidkirjal. Osaliselt tulenevad erinevused asjaolust, et Khāravela lasi mahutada ühte teksti kogu info, mida ta edastada soovis, samas kui Ašokal oli võimalus arendada eri teemasid mitmes raidkirjas. Seetõttu on kahe valitseja mälestiste sisulist täiuslikkust keerukas hinnata. Khāravela on maha jätnud rohkem teavet, samas puudub loogiline lõpp — valitseja surm või triumf. Ašokal niisugust probleemi ei tekkinud. Oma stiil ja võlu on mõlemal, samuti on originaalide keel üsna sorav ja selge.

Loomulikult tuleb nii Ašoka kui ka Khāravela tekstides ette rikutud kohati, ent see tuleneb ajast, keskkonnast ja kliimast, mitte otseselt valitsejate vajakajäämistest. Sisulisi vastuolusid pole, Ašokal lasub kordamise patt, ent seegi teenib mnemotehnilist eesmärki. Grammatika ja süntaksi osas võib etteheiteid teha mõlemale, ent raidkirjades tarvitatud praakritid olid 3.–2. saj e.m.a kirjakeelena alles kujunemisjärgus. Samuti võib näha nii Ašoka kui ka Khāravela tekstides teatud segasust, sageli on aga arusaamisraskused tingitud rikutud tekstist.

Mõlema valitseja raidkirjad arvestavad auditooriumi ning kohaga, kuhu kirjutis raiutud on. Khāravela raidkirjal on selge algus ja lõpp – alguses tervitus pühameestele ning nii algus- kui ka lõpuvärsis valitseja tiitlite loetelu. Samas ei saa väita, et Ašoka tekstid poleks kompaktsed, alguse ja lõputa, Kauṭilya *Arthaśāstra* nõuandeid on järgitud pelgalt väiksema rangusega.

Mis laadi tekst on Hāthīgumphā raidkiri? Tänapäevases mõistes meenutab Khāravela kirjutis kõige enam elulookirjeldust, vabas vormis *curricu-*

lum vitae’d, mis loetleb tiitleid, militaarseid saavutusi ja räägib haldussuutlikkusest. See oleks just nagu poliitiku enesereklaam, mis vaatab tagasi möödunud valimisperioodile. Ning just seesama võrdlus paljastab kõige selgema tõe: Hāthīgumphā raidkiri on paratamatult ideoloogiliselt kallutatud tekst.

Religioosne (ideoloogiline) kontekst

Džainistide jaoks on Khāravela toetus nende kogukonnale ning kuninga enda kuulumine ilmikjärgijate hulka ümberlükkamatu fakt, mis leiab kordamist džainistlikes ajalookäsitlustes.¹⁴⁶ Näib, et Khāravela tähendab džainistide jaoks sama, mida Ašoka budistide jaoks.¹⁴⁷ Hāthīgumphā raidkiri on peaaegu ainsaks allikaks Orissa religioosse olukorra ja Khāravela personaalsete uskumuste kohta.

Mitmed uurijad¹⁴⁸ on osutanud Hāthīgumphā raidkirja alguslausete sarnasusele džainistliku palvetekstiga. *Namo arahantānam! Namō savasidhānam!* (rida 1) on kivisse raiutud. Ashim Kumar Roy toob ära ka kõrvutatava palve:

*Namo arihantām, namo sidhānam! Namō ayariyānam, namo uvajhayānam!
Namo lo-e savva sahunām!*¹⁴⁹

Samas võib edukalt väita, et sarnasus on juhuslik, sest terminid *arihant/arahant* (‘väärikas’) ja *sidha/siddha* (‘täiuslik’) on tekstides käibel ka budistlike pühameeste kohta.¹⁵⁰

Hāthīgumphā raidkirjas on arvukalt termineid pühameeste kohta: *arahant* (rida 1, 14 ja 15), *sidha* (rida 1), *brāhmaṇa* (rida 9), *samaṇa* (rida 15), *janin* (rida 15), *tapasin* (rida 15), *ṛṣi* (rida 15), *saṃghiya* (rida 15) ning *bhikhu* (rida 16). Budistlike, džainistlike ja brahmanistlike terminite eristamine sellest loendist on peaaegu võimatu.

¹⁴⁶Nathubhai Shah. Jainism: The World of Conquerors. Vol. I. (Lal Sundarlal Jain Research Series. Vol. XVIII. Toim. Satya Ranjan Banerjee.) New Delhi: Motilal Banarsidass 2004(a), lk 40; A. K. Roy 1984, lk 2, 49.

¹⁴⁷S. Kant 2000, lk 65.

¹⁴⁸S. Kant 2000, lk 65; A. K. Roy 1984, lk 49, 58; P. C. Das 2008, lk 10.

¹⁴⁹A. K. Roy 1984, lk 58.

¹⁵⁰S. Kant 2000, lk 65; A. K. Roy 1984, lk 58; M. Monier-Williams 1992, lk 93.

Pealegi pole teada, milline oli loetletud sõnade retseptisioon 3.–1. sajandil e.m.a ning millal on juttu konkreetse koguduse munkadest ja millal on tegu pelgalt austava tiitliga pühameeste kui niisuguste kohta. Üksnes termin *brāhmaṇa* (rida 9) viitab ilmselgelt brahmanistlikele preestritele ning nende maksudest vabastamine brahmanistliku kogukonna rahalisele toetamisele.

Olukorra teeb veelgi keerukamaks asjaolu, et Khāravela oli sunnitud järgima Ašoka deklareeritud usuvabaduse põhimõtteid ning rõhutama oma võrdset toetust kõigile usukogukondadele (rida 17). Samuti ei selgita valitseja usulisi veendumusi raidkirja väide (rida 14), et Khāravela oli ‘ilmikjārgija’ (*uvāsaga/upāsaka*), sest ka see termin on hägune, tähistades nii budistliku kui ka džainistliku mungakoguduse ilmalikke toetajaid.

Hāthīgumphā raidkiri osutab Khāravela konkreetsele tegevusele Udayagiri-Khaṇḍagiri džainistliku pühapaiga rajamisel. Khāravela kolmeteistkümnendal valitsemisaastal raiuti valitseja käsul Kumārī mäele (Udayagiri) erakukoopaid (rida 14), ehitati kaugelt kaevandustest toodud kividest kokkutulnud askeetidele pühamu (rida 15) ning ta lasi püstitada ristteele samba, millesse raiuti kuuekümne nelja osaline sõnum (rida 16).

Koobastest oli juttu juba eespool, mainitud sai ka apsiidiga pühamu varemeid Udayagiri mäel. Tempel avastati 1958. a toimunud väljakaevamistel. Lateriidist pühakoda on 23,80 m pikk ning 14 m lai. Loode suunal asub apsiidikujuuline kaar. Templi sees on märgata ümara ehitise (*stūpa?* altar? kuju alus?) alusmüüri.¹⁵¹ Kuigi pühamu olemasolu sobitub raidkirja tekstiga, ei saa kindel olla, et see rajati just nimelt Khāravela poolt ja tema ajal.

16. rida, mis kirjeldab samba (*thambha/stambha*) püstitamist, on probleemilisem. Teksti katkendlikkuse tõttu on uurijad-tõlkijad pakkunud välja erinevaid tõlgendamisvõimalusi. Kashi Prasad Jayaswali ning Beni Madhab Barua tõlgetes püstitab Khāravela neli kalliskividega inkrusteeritud sammast, Shashi Kanti tõlkes ainult ühe.¹⁵² Ükski neist ei seosta sammast kuuekümne nelja osalise tekstiga, Beni Madhab Barua arvab koguni, et number viitab rajatise ehisplaatide arvule. Lisaks sellele paljastasid Udayagiri mäel toimunud väljakaevamised muistse lateriidist kaldtee varemed. 3 m lai tee

¹⁵¹S. Kant 2000, lk 69; D. Mitra 1992, lk 43–44.

¹⁵²Vt S. Kant 2000, lk 31–32; K. P. Jayaswal, R. D. Banerji 1983, lk 89; <http://www.sdstate.edu/projectsouthasia/loader.cfm?csModule=security/getfile&PageID=853749> (20.09.2010)

viis mäe jalamilt otse Hāthīgumphā koopa ette. Shashi Kanti arvates¹⁵³ on seesama kaldtee raidkirjas nimetatud sammas. Käesoleva artikli autor ei välista ühtegi võimalust, pakkudes siiski välja, et Khāravela lasi Aško-ka eeskujule toetudes püstitada (Khaṇḍagiri ja Udayagiri?) tee ristile või mõnele nelinurksele väljakule samba, mis sarnaselt sada aastat varasemate budistlike sõnumitega kuulutas džainistlikku õpetust. Sellise tõlgenduse järgi võiks kuuekümne nelja osaliseks (*aṃga/āṅga*) tekstiks olla džainistlik kaanon, sest just seda terminit tarvitavad džainistid oma kanooniliste tekstide tähistamiseks.¹⁵⁴ Niisuguse arusaama kohaselt oleks selge, et seadmus (*dhama/dharma*), millest raidkiri kõneleb (rida 16), on just džainistlik, mitte budistlik ega brahmanistlik seadmus.

Vähetähtis pole ka raidkirja 12. real avaldatu:

Ning ta võttis tagasi Nanda kuninga poolt minema viidud
Kalinga Jina [kuju].

Epiteediga *jina* ('võidukas') on India budistlikel ja džainistlikel tekstidel kombeks tituleerida nii Buddhat kui Mahāvīrat, ent ka teisi budistlikke ja džainistlikke pühamehi.¹⁵⁵

Samuti olgu mainitud, et Khāravela kirjutist illustreerivad neli sümbolit: *mukūṭa* ehk kuningakroon 1. ja 2. rea tekstist vasakul, *svāstika* ehk haakrist 3.–5. reast vasakul, *nandipada* ehk *nandyāvarta* (tiivulist rõngast meenutav sümbol) 3. rea lõpus ning *dhvaja* ehk kuninglik standard (sümbol ehk peremärk) 16. ja 17. rea lõpus.¹⁵⁶ Teine ja kolmas märk (*svāstika* ja *nandipada*) kuuluvad kaheksa džainistliku heaendelise sümboli¹⁵⁷ hulka. Esimene ja neljas sümbol on aga ilmselt seotud kuninglikkusega.

¹⁵³S. Kant 2000, lk 69–70.

¹⁵⁴Vt Nathubhai Shah. Jainism: The World of Conquerors. Vol. II. (Lal Sundarlal Jain Research Series. Vol. XIX. Toim. Satya Ranjan Banerjee.) New Delhi: Motilal Banarsidass 2004(b), lk 12; S. Kant 2000, lk 70.

¹⁵⁵S. Kant 2000: 71; P. C. Das 2008: 10; A. K. Roy 1984, lk 49; M. Monier-Williams 1992, lk 421.

¹⁵⁶S. Kant 2000, lk 72, 136.

¹⁵⁷*Śvetāmbara* koolkonna sümboliteks on *svāstika* (haakrist), *nandyāvarta* (diagramm), *śrīvatsa* (romb), *vardhamānaka* (toiduvaagen), *pūrṇa-kalaśa* (täidetud anum), *darpana* (peegel), *bhadrāsana* (kuninglik troon), *mīna-yugala* (kalapaar); *digambara* koolkonnal aga *bhṛṅga* (anum), *tāla* (lehvik), *pūrṇa-kalaśa* (täidetud anum), *dhvaja* (lipp), *supraṭiṣṭha* (iste), *chattrā* (päevavari), *darpana* (peegel) ja *camara* (kärbspiits).

Uurijate arvates¹⁵⁸ viitab Hāthīgumphā raidkiri (rida 15) kuninga patronaazi toel Kumārī mäel (Udayagiri) toimunud džainistlikule mungakogule, mis toimus 170. a e.m.a. Täpset infot on ülimalt katkendlikust tekstist raske välja lugeda, ent *sava-disānam* osutab selgelt erinevatele ilmakaartele või maanurkadele, kust loetletud vagamehed kokku kogunevad, ning ülejäänud fragmentide põhjal saab selgeks, et Khāravela lasi sündmuse tarvis või puhuks mäele midagi ehitada. Oma aja kontekstis oleks džainistliku mungakogu korraldamine Khāravela poolt olnud suurepärase vahend patronaazi tõestamiseks ning ka loogiline vastukäik sadakond aastat varem (250. a e.m.a) Pāṭaliputras III budistliku mungakogu kokku kutsunud Ašoka tegevusele.

Shashi Kanti arvates¹⁵⁹ peegeldub Hāthīgumphā raidkirja tekstis aga sügavam džainistliku õpetuse tundmine. 14. rida, milles on juttu koobas-eraklate raiumisest Udayagiri mäele, mainib, et koopad loodi “elu [ja] keha varjupaigaks” (*jīva-deha-[sayi]kā*). Kuigi liitsõna viimase sõna suhtes pole uurijad üksmeelel,¹⁶⁰ on kahe olulise džainistliku mõiste vahe selge. Džainistlik õpetus jagab maailma elutuks (*a-jīva*) ja elavaks (*jīva*). Elavaks (*jīva*) peetakse nii inimesi, loomi, taimi, esemeid kui tuld. Elutud (*a-jīva*) on ruum, liikumine, rahu, aeg ja materia (*pudgala*), viimaste hulka kuuluvad ka olendite kehad (*deha*).¹⁶¹

Ashim Kumar Roy pakub oma teoses *A History of the Jains*¹⁶² (Džainistide ajalugu) välja, et hoopis Khāravela kuninganna oli džainist ja koguduse toetaja ning kuningas läks kõigest abikaasa usuliste veendumistega kaasa. Väite heaks tõestuseks on Udayagiri mäel asuvast Mañcapurī koopast (9. koobas) leitud raidkirjad.¹⁶³ Täpsuse huvides olgu märgitud, et Udayagiri koobastes leidub teisigi raidkirju, kuid kõik ülejäänud on paarisõnalised ning osutavad koopaid raiuda lasknud isikutele.¹⁶⁴

¹⁵⁸N. Shah 2004a, lk 58–59; S. Kant 2000, lk 68.

¹⁵⁹S. Kant 2000, lk 67.

¹⁶⁰D. C. Sircar 1965, lk 218; S. Kant 2000, lk 19.

¹⁶¹S. Kant 2000: 67; H. W. Schumann. *The Historical Buddha: The Times, Life and Teachings of the Founder of Buddhism*. Tlk Maurice O’Connell Walshe. London: Arkana, 1989, lk 224–225. Vt täpsemalt N. Shah 2004b, lk 47–55.

¹⁶²A. K. Roy 1984, lk 49–50.

¹⁶³S. Kant 2000, lk 49; D. Mitra 1992, lk 3.

¹⁶⁴Vt http://www.jatland.com/home/Hathigumpha_inscription (11.01.2010).

Mañcapurī koobas on kahekorruseline kloostrihoone. Alumisel korrusel on kahes tiivas 4 kongi, ülemisel korrusel üks suur kolme uksega ruum ning üks väikene kong. Teise korruse suures koopas paikneb kaks kirjutist: pikem, kolmerealine 2. ja 3. ukse vahel, nende kohal; teine üherealine 3. ja 4. ukse vahel, nende kohal. Kolmas kirjutis asub 9. koopa alumisel korrusel, eeskoja paremal seinal. Lisaks kuninganna toetusele on esimeses raidkirjas ära nimetatud ka Khāravela abikaasa esivanemaid, teine ja kolmas aga lubavad oletada, et tegu oli Khāravela järglaste ja poegadega.

Mañcapurī koopakiri¹⁶⁵

1. Väärivate õnnistusel on rajatud koobas Kalinga rändmunkadele. Lalāka järglase, kuningas
2. Hathisiha pojapojapoja tütar, Kalinga [seadmuse]ratta keerutaja, hiilgava Khāravela
3. peamine kaasa on lasknud koopa rajada.

Mañcapurī koopakiri A¹⁶⁶

Õilsa suurvkinga, Kalinga ülemvalitseja, Mahāmeghavāhana järglase, hiilgava Kudepa koobas.

Mañcapurī koopakiri B¹⁶⁷

Kuningapoeg Vaḍukha koobas.

Udayagiri koobaste seosele džainismiga osutab kaudselt seegi, et Hāthīgumphā raidkirja “esmaavastaja” Andrew Stirling¹⁶⁸ märkis, et Cuttacki džainistidest kaupmeestel oli kombeks igal aastal koopaid külastada ning veeta siin paar päeva mõtiskledes ja paastu pidades.

¹⁶⁵Originaal ja tõlge: http://www.jatland.com/home/Hathigumpha_inscription (11.01.2010).

¹⁶⁶Originaal ja tõlge: http://www.jatland.com/home/Hathigumpha_inscription (11.01.2010).

¹⁶⁷Originaal ja tõlge: http://www.jatland.com/home/Hathigumpha_inscription (11.01.2010).

¹⁶⁸D. Mitra 1992, lk 7; A. Stirling. An Account, Geographical, Statistical and Historical of Orissa Proper, or Cuttack; teoses Asiatic Researches on, Transactions of the Society, Instituted in Bengal, for Enquiring into the History and Antiquities, the Arts, and Sciences, and Literature of Asia, Vol. XV, Serampore: Asiatick Society, 1825, lk 312.

Kõige tõsisem küsimus peitub Hāthīgumphā raidkirja raiuda lasknud valitseja kavatsuses. Kas Khāravela oli veendunud džainist, vägivallatu ja rahumeelse usundi kindlameelne järgija? Või toetas ta džainismi üksnes vastukaaluks Ašoka varasemale budistlikule ideoloogiale? Üldise usuvabaduse edendamiseks? Või selleks, et toetada oma kuninganna religioosseid püüdlusi? Ehk oli džainismi toetamine pelgalt Khāravela perekonna tava? Või on raidkirja vääriti tõlgendatud ning sinna sisse loetud enam, kui seal leidub?

Esimese oletuse võib hõlpsasti kõrvale heita. Kindlasti polnud Khāravela munk-kuningas (kuigi ta oli munkade *kuningas*), äärmuslikku vägivallast loobumist jutlustava usundi veendunud järgija. Raidkiri kujutab Khāravelat suure vallutaja ja sõdalasena, kelle mainega džainism kuigi hästi ei sobitu. Seevastu džainismi esiletõstmine vastukäiguna Ašoka budistlikule maailmarahule on ülimalt tõenäoline ning oma aja ja India maailmapildi võimalikke valikuid arvestades loogiline samm. Kindlasti järgis Khāravela ka eepilisel ajastul Indias populaarseks saanud usulise tolerantsi põhimõtteid.

Miks ei valinud Khāravela aga toetamiseks brahmanismi? Kas see oli 2. sajandil e.m.a budismi ja džainismi kõrval niivõrd ebapopulaarne, et poleks mõjutanud piisaval hulgal Kalinga elanikke? Või tundus brahmanistlik õpetus iganenuna? Või on küsimus hoopis Khāravela päritolus? Võib-olla polnud tegu puhastverd aarjalasega, mistõttu ehk põlgasid ortodokssed preestrikasti liikmed Khāravelat ning see välistas koostöö nendega? Oletused ei välista arvamust, et džainism oli juba Khāravela isa ja vanaisa usund, sest võimalik, et juba nemad vajasid oma võimu toetuseks maailmavaadet, milles päritolu ja rassipuhitus polnud esmatähtsad.

Kokkuvõtteks

Hāthīgumphā raidkirja ruumiline ja geograafiline kontekst lubab oletada, et Khāravela taotles oma raidkirja paigutamiseks Udayagiri koobaste vahetusse lähedusse eelkõige igavikulisust — kuninga sõnumi ja usu sõnumi põimumist ning igavest säilimist. Artiklis esitatud raidkirjade puhul pole vähetahtis ka omaaegsete suurte asumite lähedus.

Khāravela raidkirja ajalist ja ajaloolist konteksti avamata on võimatu mõista olustikku ja aega, milles tekst loodi. Kalinga oli üle elanud Vana-

India ühe suurima sõjalise konflikti (Kalinga sõja) ning kannatanud vähemalt sadakond aastat võõrvõimu okupatsiooni. Samas eelistab Khāravela toimunud militaarset interventsiooni ja Maurja dünastia ülemvõimu mitte mainida. Hāthīgumphā raidkirja loomise motiiv on selge: ajalugu algab puhtalt lehelt, käes on uus õitsenguaeg.

Ajalooallikana on Khāravela raidkiri teaberikas. Andmed ajaloo ja olustiku kohta on Hāthīgumphā raidkirja üks suurimaid eeliseid. Ilma selle tekstita toetuksid teadmised Orissa piirkonna ajaloost alates 2.–1. sajandist e.m.a kuni 3.–4. sajandini pelgalt arheoloogilistele leidudele. Tänu tekstile võib Orissa uhkustada Khāravela muistse hiilgeaja, suurte sõjaretkede ning Cedi dünastiaga.

Tekstuaalses kontekstis on Hāthīgumphā raidkiri esimene suurem epi-graafiline saavutus pärast Ašoka raidkirju. Khāravela tekst järgib *Arthasāstra* põhimõtteid rangemalt kui Maurja dünastia aegsed kirjutised. See tõttu võime oletada, et *Arthasāstra* põhimõtted olid 2.–1. sajandil e.m.a juba juurdunud. Ajastu tavadid järgides on Hāthīgumphā raidkiri kirja pandud praakritis. Sarnaselt eelnevate ja järgnevate raidkirjadega on ka Khāravela tekst ideoloogiliselt kallutatud, liialdav ja ilustatud, ülistades teksti tellijat jumaluse sarnasena.

Religiooses ja ideoloogilises plaanis on Hāthīgumphā raidkirja puhul piisavalt alust liigitada Khāravela tekst džainistlikust maailmavaatest mõjutatuks. Ilmselt polnud Kalinga kuningas siiski tõsiusklik, pigem tuleb oletada, et Khāravela asetas Ašoka varasema budistliku humanismi ideoloogiale vastukaaluks sarnase, ent erineva usundi, džainismi põhitõed.

MARTTI KALDA (sünd. 1973), MA (Lähis-Ida ja Aasia kultuurilugu), Tallinna Ülikooli Eesti Humanitaarinstituudi Lähis-Ida ja Aasia kultuuriloo osakonna juhataja (alates 2007), India ja Kesk-Aasia kultuuriloo lektor (alates 2005).